

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT

Lisel Adelman

SUGUDE KUJUTAMINE ÕPPEKIRJANDUSES 7. KLASSI
KIRJANDUSÕPIKUTE NÄITEL

Magistritöö

prof Liina Lindström
MA Elisabeth Kaukonen

TARTU 2025

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen käesoleva lõputöö ise kirjutanud ning toonud korrektselt välja teiste autorite panuse. Töö on kirjutatud, lähtudes Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Lisel Adelman

Lühikokkuvõte

Magistritöö eesmärk on hinnata sugude kujutamist kolmes 7. klassi kirjandusõpikus. Uurimisprobleem lähtub varasematest uuringutest, mille kohaselt eestikeelne õppekirjandus sisaldab soolist ebavõrdsust ning traditsioonilisi soorolle ja stereotüüpe. Töös analüüsitakse soolisest aspektist õpikute tekstikatkendeid, visuaale, kirjanike valikut ja sõnavara, keskendudes sugude esindatusele, soostereotüüpidele ning soospetsiifilisele sõnavarale.

Kõigis uuritud õpikutes ilmses meeste ülekaal nii käsitletavate kirjanike kui ka tegelaste tasandil. Ka fotod ja illustratsioonid toetasid sarnaselt tekstidele enamasti meeste nähtavust. Soostereotüüpe esines kõigis õpikutes, kuid nende esinemissagedus oli erinev. Mehi kujutatakse sagedamini juhtivates, aktiivsetes ja seiklevates rollides, samas kui naised esinevad tihti taustarollides või hoolitsevates tegevustes. Kuigi esines aktiivseid ja iseseisvaid naistegelasi, ei kujutatud meestegelasi stereotüüpselt naistele omistatud rollides. Keelekasutuses esines soospetsiifilist sõnavara, mis kajastab ühiskonnas levinud arusaamu meeste ja naiste rollidest. Vaid ühes õpikus esines minimaalselt soospetsiifilist sõnavara. Enamasti ei aidanud õpikud stereotüüpide märkamisele kaasa ega suunanud neid kriitiliselt analüüsima.

Töö tulemustest saab järeldada, et kirjandusõpikutes tuleks pöörata senisest rohkem tähelepanu soolise tasakaalu tagamisele, näiteks kirjanike valikus. Samuti oleks oluline, et õpikud suunaksid õpilasi rohkem märkama ja kriitiliselt analüüsima tekstikatkendes esinevaid soostereotüüpe.

Võtmesõnad: soostereotüübid, kirjandusõpik, soospetsiifiline sõnavara, sooline tasakaal, sooline ebavõrdsus

Sisukord

Sissejuhatus.....	6
1. Soostereotüübid.....	8
2. Soo avaldumine keeles.....	10
2.1 Soo avaldumine eesti keeles	11
3. Varasemad uuringud	14
3.1 Ülevaade varasematest uuringutest maailmas	14
3.2 Ülevaade varasematest uuringutest Eestis	15
4. Materjal ja meetod	19
4.1 Materjal.....	19
4.1.1 Priit Kruus „Kahekõne 1. 7. klassi kirjandusõpik“	19
4.1.2 Ott Kilusk „Kirjandus meie ümber. Õpik-lugemik 7. klassile“	19
4.1.3 Veronika Kivisilla, Priit Ratasseppe, Katre Talviste „Kirjanduse õpik 7. klassile. Labürint I“	20
4.2 Meetod	20
5. Tulemused.....	22
5.1 Kirjanike sooline esindatus	22
5.1.1 „Kahekõne. 7. klassi kirjandusõpik“ (Kruus 2011)	22
5.1.2 „Kirjandus meie ümber. Õpik-lugemik 7. klassile“ (Kilusk 2022)	24
5.1.3 „Labürint. Kirjanduse õpik 7. klassile“ (Kivisilla jt 2024).....	27
5.1.4 Vahekokkuvõtte ja võrdlus	29
5.2 Sugude kujutamine.....	30
5.2.1 „Kahekõne. 7. klassi kirjandusõpik“ (Kruus 2011)	31
5.2.2 „Kirjandus meie ümber. Õpik-lugemik 7. klassile“ (Kilusk 2022)	37
5.2.3 „Labürint. Kirjanduse õpik 7. klassile“ (Kivisilla jt 2024).....	44
5.2.3 Vahekokkuvõtte ja võrdlus	48
5.3 Soospetsiifiline sõnavara	50

5.4 Sugude esindatus piltidel ja fotodel	53
Kokkuvõte.....	56
Kirjandus.....	59
Representation of Genders in Textbooks: An Analysis Based on 7th Grade Literature Textbooks. Summary in English.....	63

Sissejuhatus

Soolise võrdõiguslikkuse seadus (RT I, 30.06.2023, 72) sätestab, et haridusasutused on kohustatud tagama naiste ja meeste võrdse kohtlemise ning edendama võrdõiguslikkust õppekavade, uuringute ja õppematerjalide kaudu. Sageli aga arvatakse ekslikult, et sooline võrdõiguslikkus haridusvaldkonnas on juba saavutatud, mistõttu ei pöörata sellele enam piisavalt tähelepanu, ehkki tegelikkuses ei ole püsivat muutust tekkinud (Lahelma 2014). Näiteks näitab 2022. aastal läbi viidud IEA rahvusvaheline kodanikuhariduse uuring (ICCS 2022), et poiste ja tüdrukute suhtumine soolisesse võrdsusesse on märkimisväärselt erinev, poiste suhtumine on sageli konservatiivsem. Ka õpetajate teadlikkus soolise võrdsuse arendamisest koolis on madal ning ainult kolmandik peab seda teemat oluliseks (Kütt, Papp 2012).

Sellised hoiakud toovad esile haridusasutuste olulisuse soolise võrdõiguslikkuse kujundamisel, sealhulgas õppematerjalide abil. Varasemalt läbiviidud uuringud on selgitanud välja, et õpikud kajastavad sageli stereotüüpeid soorolle ning naiste osakaal õpikutes on märkimisväärselt väiksem (Soorollid ... 2002). Näiteks kinnistavad 2010. aastal uuritud ühiskonnaõpetuse õpikud arusaamu, et kõrgetele ja prestiižsetele ametikohtadele sobivad pigem mehed kui naised (Aavik 2010).

Käesoleva töö uurimisprobleem lähtub varasematest uuringutest, milles on leitud, et eestikeelne õppekirjandus sisaldab soolist ebavõrdsust ning kajastab soostereotüüpe ja traditsioonilise soorolle. Hilisemaid uuringuid sellel teemal aga napib, mistõttu puudub teave, kas ja kui palju on vahepeal muutunud. Samuti on puudu uuringud, mis käsitleksid nimelt kirjandusõpikute sisu soolisest aspektist. Siinne magistritöö panustab selle uurimislünga täitmisse, analüüsides, kas ja kuidas soodustab kirjandusõpikute sisu soolise võrdõiguslikkuse edendamist või süvendab soolisi stereotüüpe. Lisaks uurin, kas ja kuidas on sugude kujutamise mustrid õpikutes võrreldes varasemaga muutunud.

Uurimuse eesmärk on hinnata sugude kujutamist kolmes 7. klassi kirjandusõpikus (Kruus 2011; Kilusk 2022; Kivisilla jt 2024). Vaatan lähemalt, kui palju on tekstikatkendites, fotodel/illustratsioonidel ja kirjanike hulgas naised ja mehed ning kas ja mil moel leidub õpikutes soostereotüüpide taastootmist või soolise võrdsuse edendamist. Seejuures pööran tähelepanu ka sooaspektile õpikute sõnavaras. Täpsemalt vaatlen just soolise osisega liitsõnu.

Uurimisküsimused:

1. Milline on naiste ja meeste osakaal õpikus esindatud kirjanike hulgas, tekstikatkendites ja fotodel/illustratsioonidel?

2. Kas ja kuidas kajastatakse õpikutes ühelt poolt soostereotüüpe ja traditsioonilisi soorolle ning teiselt poolt sugude võrdsust? Mil moel need õpikutes esinevad?
3. Millist soospetsiifilist sõnavara leidub tekstides ja kuidas seda kasutatakse?
4. Kas ja kuidas on sugude kujutamise mustrid õpikutes võrreldes varasemaga muutunud?

Töö algab teoreetilise osaga, kus selgitan, mis on soostereotüübid ja kuidas need võivad avalduda. Seejärel annan ülevaate, kuidas sugu keeles avaldub, keskendudes eelkõige eesti keelele. Teoreetilise osa lõpus teen kokkuvõtte varasematest uuringutest, milles on käsitletud sugude kujutamist õpikutes. Toon välja nii Eestis kui ka mujal maailmas tehtud uurimused. Empiirilises osas analüüsin kolme 7. klassi kirjandusõpiku sisu. Annan ülevaate kirjanike soolisest jaotusest, seejärel sugude kujutamisest tekstikatkendites, soospetsiifilise sõnavara esinemisest ning meeste ja naiste esindatusest fotodel, illustratsioonidel.

1. Soostereotüübid

Sugu on üks peamisi omadusi, mille põhjal inimesi ühiskonnas grupeeritakse (Stangor, Lynch, Duan, Glass 1992). Kui varasemalt on inimesi soo järgi kategoriseeritud põhiliselt bioloogiliste ja geneetiliste omaduste (ingl *sex*) versus ühiskondlikult ja kultuuriliselt konstrueeritud sootunnuste (ingl *gender*) järgi, siis tänapäeval on nende kahe eristamist peetud lihtsustatuks, kuna ka bioloogiline sugu on alati sotsiaalselt konstrueeritud (Butler 1990). Sugu on põhiline määraja, kuidas erinevaid inimrühmi ühiskonnas tajutakse ning mida neilt oodatakse. Ehkki soolisi identiteete on palju, siis oma töös vaatlen sugudena naisi ja mehi ning keskendun soostereotüüpidele, mis põhinevad naiste ja meeste omavahelistel erinevustel.

Soolised stereotüübid (ingl *gender stereotypes*) on juurdunud arusaamad, mis seovad erinevate sugude esindajaid kindlate omadustega. (Vaidya 2019) Mehi kujutatakse sageli jõuliste, domineerivate, iseseisvate ja sihikindlatena. Neid peetakse ka emotsionaalselt vaoshoituks. Naiste puhul kerkivad esile aga teistsugused, tihti vastupidised omadused. Naisi nähakse enamasti emotsionaalsete, lahkete, hoolivate ja tagasihoidlikena. (Prentice, Carranza 2002; Schneider 2005) Isegi kui sotsiaalsete rühmade vahel võib esineda üldisi erinevusi, ei tähenda see, et iga rühmaliige käitub või omaks samu omadusi nagu ülejäänud rühmaliikmed. (Ellemers 2018: 276–277) Inimeste individuaalsed erinevused ja omadused ei pruugi üldistatud kirjelduste raamidesse mahtuda. Levinud stereotüüpide kirjeldused piiravad inimeste vabadust väljendada oma tõelist olemust ja loovad seejuures ka soolist ebavõrdsust.

Omadused, mida soolised stereotüübid meestele ja naistele omistavad, on sageli seotud ühiskondlike ootustega. Seega ei ole soostereotüübid ainult kirjeldavad, vaid ka normatiivsed. (Prentice, Carranza 2002) Soostereotüübid kujundavad ootusi selle kohta, milliseid omadusi ja käitumisviise ühiskond soogruppidelt eeldab (Heilman 2002). Näiteks oodatakse meestelt ja naistelt käitumist, mis vastaks nende eelmises lõigus kirjeldatud kujutamisele ehk meestelt oodatakse tegutsemis- ja juhtimisvõimet ning naistelt eelkõige hoolivust ja vaoshoitust. Ühiskonnas aktsepteeritakse ja väärtustatakse enamasti traditsioonilistele soostereotüüpidele vastavaid inimesi. Nendest kõrvalekaldujaid koheldakse aga kriitika või tõrjumisega, mis tekitab surve mahutada ennast stereotüüpide seatud ühiskonna ideaalidesse (Vaidya 2019; Ellemers 2018).

Soostereotüübid ei mõjuta ainult inimeste suhtumist teistesse, vaid ka iseenda enesetaju, saavutusi ja motivatsiooni. Mõju võib avalduda isegi siis, kui inimesed neid stereotüüpe tegelikkuses ei aktsepteeri. (Morgenroth, Ryan 2018) Seega võib soostereotüüpide normatiivne mõju viia olukorrani, kus inimesed valivad karjääri või eluviisi, mis ei kajasta nende tõelist

potentsiaali, vaid pigem seda, mida ühiskond nende soolt ootab. Näiteks võivad naised vältida karjäärivõimalusi, mis nõuavad rohkem jõudu või juhtimisvõimet. Samuti võivad mehed vältida ametikohti või tegevusi, kus on oluline empaatia ja hoolivus.

Kuigi soostereotüübid võivad pakkuda üldistatud hinnanguid inimrühmade käitumise ja omaduste kohta, ei ole need usaldusväärsed üksikisikute omaduste ja potentsiaali hindamisel. Stereotüüpidest lähtudes jäävad tähelepanuta isiklikud erinevused ja omadused, mis muudavad iga indiviidi unikaalseks. (Ellemers 2018) Tihti õigustatakse neid väidetega sugudevahelistest erinevustest, kuid nende olemasolu ei ole teaduslikult tõestatud (Basow 1992). Seetõttu on oluline hinnata inimesi nende isiklike omaduste järgi, mitte tugineda vaid soostereotüüpidele, mis eiravad inimeste isikupära.

Käesolevas töös soovin selgitada välja, kuidas kujutatakse mehi ja naisi kirjandusõpikutes ning kas ja kuidas nende kujutamise viis süvendab soostereotüüpe või edendab hoopis soolist võrdsust.

2. Soo avaldumine keeles

Keeled väljendavad sugu erineval viisil. Selle põhjal on võimalik keeli jaotada kolme rühma: grammatilise sooga keeled (ingl *grammatical gender languages*), nn loomuliku sooga keeled (ingl *natural gender languages*) ja grammatilise soota keeled (ingl *genderless languages*).

Grammatilise sooga keeltes jagunevad nimisõnad erinevatesse sookategoriatesse naissoo, meessoos ja mõnes keeles ka neutraalsuse ehk kesksoo järgi. Sugude jaotumine sõltub keele grammatilistest reeglitest. (Stahlberg jt 2007) Sookategoriate arv võib keeltes varieeruda. Esineb keeli, kus on kaks või kolm sookategoriat, aga ka keeli, kus on koguni neli või viis sookategoriat. Kõige arvukam keel sookategoriate poolest on teadaolevalt fula keel, kus on tuvastatud ligi 20 sookategoriat. (Corbett 2001: 6335) Grammatiline sugu on laialdaselt levinud indoeuroopa ja draviidi keeltes. Täielikult puudub grammatiline sugu uurali keeltes, mille hulka kuulub ka eesti keel. (Corbett 2001; Karlsson 2002)

Teiseks on olemas loomuliku sooga keeled, näiteks inglise keel, rootsi keel ja taani keel. Nendes keeltes puuduvad nimisõnaklassid. Isikule viitavad nimisõnad on enamasti soo poolest neutraalsed ega erista sugusid, näiteks ametinimetused. Seevastu esinevad loomuliku sooga keeltes sooliselt markeeritud isikulised asesõnad. Isikule viitavate asesõnade kasutus sõltub loomuliku sooga keeltes inimese soost, mitte grammatikareeglitest. (Stahlberg jt 2007) Näiteks ingliskeelseid asesõnu *she*, *her* ja *hers* kasutatakse naissoost isiku puhul; *he*, *him* ja *his* viitavad meessoost isikule. Selliselt on asesõnade kasutus seotud keeles otseselt viidatava isiku sooga.

Kolmandaks on olemas ilma grammatilise soota keeled. Nendes keeltes ei esine nimisõnade süsteemis grammatilist sugu ega ka soopõhiseid asesõnu. Enamike nimisõnade ja asesõnade puhul pole eristatav, millisele soole need viitavad. Siiski on ka sellistes keeltes võimalik soole viidata. Seda saab teha leksikaalsete vahenditega, ehkki soota keelte struktuur ei nõua sootähiste kasutamist. Seega leidub soota keeltes vähem viiteid soole, võrreldes grammatiliselt sugu markeerivate keeltega. Soota keeli esineb paljudes keelerühmades üle kogu maailma, näiteks uurali, bantu ja turki keelkondades. (Stahlberg jt 2007) Eesti keel on samuti ilma soota keel, mistõttu saab eesti keeles kasutada samu vorme nii meeste kui ka naiste kohta, ilma et keel nõuaks soolist eristamist. Ehkki soota keeltes pole grammatilist sugu, ei ole need siiski sooneutraalsed, vaid peegeldavad stereotüüpe ja soolist kallutatust, nagu järgnevalt eesti keele näitel selgitan.

2.1 Soo avaldumine eesti keeles

Eesti keel kuulub uurali keelkonda, milles ei esine grammatilist sugu. Samuti ei ole eesti keeles soospetsiifilisi kolmanda isiku asesõnu, mille põhjal viidatava sugu eristada. Selle asemel on kolmanda isiku tähistamiseks sooneutraalne asesõna *tema*. Seetõttu kuulub eesti keel maailma keelte seas soota keelte rühma.

Sugu on oluline sotsiaalne kategooria, mis kajastub enamikes maailma keeltes (Stahlberg jt 2007), seetõttu on ka eesti keeles võimalik siiski sugu markeerida. Eesti keeles nagu teistes grammatilise soota keeltes väljendub sugu ainult leksikaalselt, kus see määratakse peamiselt soospetsiifiliste sõnade abil. Leksikaalne sugu kajastub nimisõnades, mis viitavad isiku soole, näiteks *naine, mees, tüdruk, poiss, tütar, poeg*. Seega esmane viis, kuidas eesti keeles sugudele osutada, on soospetsiifiliste nimisõnade, näiteks *naine* ja *mees*, kasutamine. (Hasselblatt 2015: 127–129)

Teine võimalus soo markeerimiseks on tuletamine. Eesti keeles saab naisele viitamiseks moodustada tuletisi, millele lisatakse *nn-* või *tar-*liide. Neid tuletisi luuakse isikunimetustest, mis on eesti keeles sooneutraalsed, näiteks *tantsija–tantsijatar, laulja–lauljanna*. Ehkki naissoole viitavate liidete kasutus võib sõltuda mõnikord alussõna kujust, siis liited *-nn-* ja *-tar* tähenduslikult ei erine. Näiteks on isikunimetused *lauljanna* ja *lauljatar* samatähenduslikud sõnad. Meessoole viitamiseks liiteid ei kasutata. (Kasik 2015: 243–245)

Kolmanda võimalusena saab eesti keeles sugu väljendada liitsõnade abil. Kui tuletisi saab moodustada vaid naissoo kohta, siis liitsõnu moodustatakse nii naiste kui ka meeste markeerimiseks. Sugu markeerivaid liitsõnu on eesti keeles kahte tüüpi. Esiteks, soole võib viidata liitsõna laiendosa, mis sisaldab soospetsiifilist eesliidet *nais-* või *mees-* ja kirjeldab põhiosas väljendatud isikut, näiteks *naiskunstnik* ja *meeslaulja*. Teiseks võib sooline tähistus olla liitsõna põhiosas, kus sootunnus esindab sõna põhitähendust, näiteks *lehenaine* ja *kalamees*. Soospetsiifilisi sõnu esineb liitsõnades lisaks *naisele* ja *mehele* teisi, näiteks *tädi-* ja *onu-* (*koolitädi, arstionu*), *tüdruk-* ja *poiss-* (*tüdruksõber, poisslaps*), *proua-* ja *härra-* (*presidendiproua, saadikuhärra*). (Kasik 2015: 243–245; Hasselblatt 2015: 133–137) On täheldatud, et sellised liitsõnad võivad anda edasi ka soostereotüüpe. Näiteks *tädi-*lõpulisi nimetusi kasutatakse sagedamini olukordades, kus tähendus või roll on vähem prestiižne. (Kaukonen 2023)

Sugude väljendamine eesti keeles pole alati neutraalne. Mitmed uuringud soolise markeerimise kohta on näidanud, et ühiskonnas levinud traditsioonilised soorollid kajastuvad ka keeles, süvendades seeläbi soolisi stereotüüpe. Samuti ilmnevad keeles traditsioonilised

soorollid, kus meestel oli ühiskonnaelus domineerivam roll ja suurem võim. Naiste markeerimine kujunes keeles koos ajalooliste arengutega, kui naistel oli võimalus hakata tegutsema varasemalt ainult meeste mõeldud elualadel. (Kaukonen 2022; Olt 2004; Puna 2006)

Eesti keele soospetsiifiliste liitsõnade moodustamise puhul kerkib esile soolist kallutatust. On leitud, et meessoos markeerimine liitsõnade laiendosas on vähem levinud kui naissoos markeerimine. Seeläbi osutab sõna algvorm enamasti mehele. (Puna 2006) Sooline markeerimine ilmneb eelkõige seal, kus rolli täitja ei vasta stereotüüpsele ootusele. Näiteks on liitsõna *naiskirjanik* sagedamini kasutuses kui *meeskirjanik*. Meessoost isikule viitamiseks kasutatakse pigem sooneutraalselt nimetust *kirjanik*. Samas õpetaja puhul markeeritakse sagedamini meessugu, kuna tavapärasem on pidada õpetajaks naist. Seega markeeritakse sagedamini seda, mis pole ootuspärane. (Hasselblatt 2015)

Liitsõnades, kus sootunnus on põhiosas, võib pidada sõna *mees* geneeriliseks. Seda põhjustab asjaolu, et *mees*-lõpulisi liitsõnu on rohkem kui *naine*-lõpulisi. (Puna 2006) Näiteks selgus spordiuudiste põhjal tehtud uuringus, et mehele osutava põhiosaga liitsõnu esines spordiuudistes rohkem kui naisele osutava osaga: *mees*-lõpuliste liitsõnade kasutussagedus oli ligi 95%. See vihjab, et näiteks spordikontekstis omistatakse mehele geneeriline staatus, sest *mees*-lõpuliste liitsõnadega on osutatud sportlasele üldiselt. See tuleneb stereotüübist, et sporti seostatakse pigem meestega. (Kaukonen 2022) *Mees*-lõpulisi liitsõnu esineb ka rohkemates tegevusvaldkondades. Mehi seostatakse sõnavaras pigem sõjanduse, teaduse, äri, spordi ja põllumajandusega seotud ametitega. Naised paigutatakse pigem reproduktiivsetesse rollidesse, nagu kodused majapidamistööd ja pere eest hoolitsemine. *Naine*-lõpulisi positsiooni märkivaid sõnu on vähem, mistõttu tuleb ebavõrdsus esile ka võimupositsiooni soolises markeerimises, sealjuures naiste positsioon tuleneb tihti just nende abikaasast, näiteks *hertsoginna*. (Puna 2006)

Eesti keele tuletussüsteemis ei eksisteeri eraldi meessootuletisi. Ehkki isikunimetused on eesti keeles sooneutraalsed, viitab naissooliidete esinemine sellele, et isikunimetusi tajutakse pigem mehele kui naisele viitavatena. See toob esile soolise ebavõrdsuse, kuna naissugu tajutakse seeläbi erandina, mis vajab eraldi rõhutamist. (Hasselblatt 2015: 146)

Niisiis, soospetsiifiliste sõnade kasutus näitab, et eesti keeles esinev sooline markeerimine ei ole neutraalne. Ühiskonnas levinud traditsioonilised soorollid ja soostereotüübid jätavad jälje ka igapäevasesse keelekasutusse. Kerkib esile asjaolu, et keeles kasutatakse just meessugu markeerivaid nimetusi, et viidata nii naistele kui ka meestele. Meessugu on keeles sageli esindatud kui norm ja see peegeldab selgelt soolist ebavõrdsust. Naissugu ja ülejäänud soolisi identiteete käsitletakse pigem kõrvalekaldena. Keel, mida inimesed igapäevaselt kasutavad,

mõjutab ka seda, kuidas tajutakse reaalsust (Cameron 1992). Seetõttu on oluline teadvustada keele rolli sooliste hoiakute kujundamisel ning edendada teadlikku keelekasutust, et vähendada stereotüüpe ja toetada soolist võrdsust.

Oma töös uurin, kas ja kui palju esineb sugu markeerivat sõnavara kirjandusõpikutes ning milliseid soostereotüüpe võivad õpikute soospetsiifilised sõnad süvendada.

3. Varasemad uuringud

3.1 Ülevaade varasematest uuringutest maailmas

Haridusel ja õppevahenditel on oluline roll, et kujundada õpilaste väärtusi ja hoiakuid ning mõjutada nende maailmapilti. Varasemad uuringud maailmas aga kinnitavad, et soolised stereotüübid on õpikutes laialdaselt levinud. Üks peamisi viise, kuidas sooline diskrimineerimine õpikutes avaldub, on ühe soo välistamine või vähene esindatus võrreldes teiste sooidentiteetidega. Järgnev peatükk teeb kokkuvõtte mõnedest varasematest uuringutest, et tuua esile, kuidas sooline diskrimineerimine õpikutes on ulatuslik probleem, mis puudutab mitmeid riike üle kogu maailma.

Rootsi inglise keele kui võõrkeele õpikutes on täheldatud tasakaalutust soo ja etnilise päritolu kujutamisel: mehed on esindatud sagedamini kui naised; teise nahavärviga inimesi on kujutatud harvemini kui valgenahalisi. See viitab nii soolisele kui ka etnilisele ebauhtlusele õpikutes. (Cato, Varga 2020: 45) Mitmed uuringud on leidnud, et ka Pakistani õpikutes esineb sooline ebavõrdsus, mistõttu mehed on nii piltidel kui ka tekstides esindatud rohkem kui naised (Hameed 2012: 235; Islam, Asadullah 2018: 10; Khattak, Farooq 2023: 105). Samuti on Jaapani inglise keele kui võõrkeele (EFL) õpikutes peategelasteks peamiselt mehed (Lee 2018: 209), mis tugevdab soolist stereotüüpi, et mehed on väärtuslikumad ja sobivad paremini olulistesse rollidesse.

Soolised stereotüübid kajastuvad tegevustes ja rollides, kuhu õpikutes naisi ja mehi asetatakse. On leitud, et mehi kujutatakse enamasti professionaalsetel positsioonidel, samas kui naised on valdavalt passiivsed või seotud kodu ja hooldustegevustega (Islam, Asadullah 2018; Hameed 2012; Mkuchu 2004; Lee 2018). Meestel on tavaliselt mitmekesisem valik ameteid ja sotsiaalseid rolle, mis sageli on ka füüsiliselt nõudlikud tegevused (Lee 2018: 210). Naised on kujutatud tegutsemas rohkem siseruumides. Nende tegevusteks on peamiselt kodused majapidamistööd ja lastekasvatus. Mehi kujutatakse nendes tegevusvaldkondades harva. (Islam, Asadullah 2018: 17; Mkuchu 2004: 264) Karjäärivalikutes kujutatakse naisi sageli ametites, mis on madalama palga ja prestiižiga (Islam, Asadullah 2018: 14). Õpetamine, nõustamine, esmaabi ja õendus on näited ametitest, mis on õpikute järgi valdavalt seotud just naistega ning põhinevad teatud teenuse osutamisel (Mkuchu 2004: 264).

Lisaks stereotüüpsetele tegevustele ja soorollidele on ka leitud, et õpikutes kujutatakse naiste saavutusi märkimisväärselt vähem kui meeste omasid, mistõttu jääb naiste panus varjatuks ja alahinnatuks (Lee 2018:209). Lisaks iseloomustavad naisi ja mehi omadussõnad,

mis on sageli stereotüüpsed, rõhutades meeste aktiivsust ja jõulisust. Naisi seostatakse pigem passiivsete isikuomadustega, nagu tagasihoidlikkus ja vähene aktiivsus (Hameed 2012:236; Islam, Asadullah 2018:17). Õpikute lugejate seas levinud arusaamad sugudest kinnitavad sagedasti sedasama mustrit. Näiteks leidis lugejatega tehtud uuring, et mehi peetakse tegusateks, julgeteks, tugevateks ja intelligentseteks, samal ajal kui naisi peetakse passiivseteks, tagasihoidlikeks, nõrkadeks ja vähem huvitavateks. See viitab sellele, et õpikutes esitatud soostereotüübid mõjutavad õpilaste arusaamu naiste ja meeste rollidest ühiskonnas (Hameed 2012: 236–237).

Kuigi enamasti esineb õpikutes rohkelt soostereotüüpe, siis on mõni uuring toonud esile ka konkreetseid positiivseid edasiminekuid soolise võrdsuse edendamisel. Jaapani inglise keele kui võõrkeele õpikutes on tehtud teadlikke pingutusi naiste rolli esile tõstmiseks ja sooliste eelarvamuste vähendamiseks. Üks märkimisväärne näide on peatükk, mis keskendub Malala Yousafzaile, kes on tuntud naiste hariduse eestkõneleja ja Nobeli rahupreemia laureaat. Selles käsitletakse tema saavutusi ning antakse õpilastele eeskuju tugevast ja mõjuvõimsast liidrist. (Lee 2018: 209–210) See on vastupidine näide paljudele teistele õpikutele, kus naiste rolli ühiskonnas ja nende saavutusi sageli esile ei tõsteta. Lisaks on Jaapani õpikus toodud näide mehest, kes töötab medõena – see vaidlustab traditsioonilise stereotüübi, et kõnealune amet kuulub ainult naistele. Samuti on õpikute autorid kasutanud laialdaselt sooneutraalseid termineid, mis peegeldab teadlikku püüdlust kaasata nii nais- kui ka meessugu ning edendada soolist võrdsust. (Lee 2018: 210–212)

Siinne ülevaade varasematest uuringutest kinnitab, et soolised stereotüübid on õppekirjanduses laialt levinud ning naiste kujutamine jääb sageli tagaplaanile. Õpikutes rõhutatakse traditsioonilisi soorolle, kus mehi esitatakse aktiivsete ja mõjukate isikutena, kes tegutsevad mitmekesisest valdkonnades. Naised on sageli seotud nii passiivsete isikuomadustega kui ka piiratud ja reproduktiivsete rollidega, kus neid peamiselt kujutatakse hooldustegevustes. Selline sugude kujutamine õppekirjanduses taastoodab soolisi stereotüüpe ning loob soolist ebavõrdsust.

3.2 Ülevaade varasematest uuringutest Eestis

Eelnevas peatükis käsitlesin rahvusvahelisi uurimusi, mis toovad esile soolise kujutamise probleemid erinevate riikide õppekirjanduses. Ka Eestis on seda teemat uuritud, ehkki võrdlemisi vähe. Niisiis teen järgnevas peatükis ülevaate varasematest uurimistöödest, mis käsitlevad sugude kujutamist Eesti õppekirjanduses. Üks põhjalikumaid uurimusi, mis sisaldab

õpikute analüüsi sooperspektiivist, avaldati 2002. aastal Tartu Ülikoolis. Uuritavaks materjaliks olid antud töös Eestis õppematerjalidena kasutusel olevad ajalooõpikud, kodaniku- ja perekonnaõpetuse õpikud ning algklasside lugemikud. Uuringutest selgus, et õpikud kajastavad sageli stereotüüpseid soorolle ning naiste osakaal õpikutes on märkimisväärselt väiksem. (Soorollid ... 2002) See uuring on tehtud üle 20 aasta tagasi, mistõttu on minu töö üheks eesmärgiks selgitada välja, kas ja milliseid muutusi on vahepeal õppekirjanduses toimunud.

Ajalooõpikute põhjal tehtud uuringutest kerkivad esile eelkõige traditsioonilised soostereotüübid ja meestekeskne lähenemine. Liina Järviste (2002) põhikooli ajalooõpiku uurimusest selgus, et õpikus on tõstetud esile meeste roll ajaloo kujundamisel, samas kui naiste panust vähendatakse või ignoreeritakse. Mehi kujutatakse narratiivides kesksetes rollides, naised esinevad pigem lisatekstides või jäävad üldse anonüümseteks, mis tõstab mehed ajalooliselt olulisemale positsioonile. Meestel on õpikus mitmekesiseid rolle, kuid naised seostatakse peamiselt vaid religiooni ja perekonnaga. Isegi kui mehi näidatakse perekondlikes rollides, rõhutatakse nende autoriteeti ja võimu, mitte hoolivust või emotsionaalseid suhteid. Mehed esinevad tekstides aktiivsete tegutsejatena, samas kui naiste rollid jäävad tihti ähmasteks või raskesti määratletavaks. Sooline ebavõrdsus kajastub ka illustratsioonidel, kus naised kujutatakse harvemini kui mehi. (Järviste 2002: 11–31)

Riin Hiievälja (2002) tehtud gümnaasiumi ajalooõpiku uuringust kerkisid esile sarnased aspektid. Õpiku tekstid keskenduvad teemadele, nagu sõjad ja poliitiline ajalugu, mis ei võimalda käsitleda naiste rolli ajaloos. Naiste staatusele ja tegevustele õpikus enamasti tähelepanu ei pöörata. Nad jäävad meeste kõrval tunduvalt passiivsemaks ning naise kajastamine sõltub sageli tema mehe staatusest või tegevustest. Õpikus ei seostata edukust isiku sooga, siiski naiste edu põhjendatakse sageli juhusega, mitte nende tegevusega. Illustratsioonidel on naistegelasi rohkem kui tekstis, kuid esiplaanil on peamiselt kõrgema positsiooniga mehed, samal ajal kui madalama staatusega mehed ja ka naised jäävad tagaplaanile. (Hiieväli 2002: 65–80) Ka Milvi-Martina Piir on uuemal ajal avalikkuses sama teemat ajalooõpikute kohta käsitlenud (Piir 2024).

Sarnaselt ajalooõpikutele selgus uuringutest, et ka kodaniku- ja perekonnaõpetuse õpikud on soostereotüüpsed ning esitavad vananenud hoiakuid elule. Piia Toome (2002) uuritud kodanikuõpetuse õpikus esitatakse taas mehi ühiskonnas kõrgema staatusega, näiteid tuuakse meestest juhtivatel positsioonidel, nagu ärimees, riigipea jne. Naiste rolli juhtivatel positsioonidel esile ei tooda, mis jätab naiste võimekusest ning tegevustest vale mulje. Sarnaselt naiste kujutamisele on ka meeste kujutamises probleeme. Mehi kujutatakse enamasti

ainult kõrgetel positsioonidel, nende roll teistes sfäärides jääb tagaplaanile, näiteks seoses kodu ja perekonnaga. Positiivsete eeskujudena esitletakse eelkõige poliitikas tegutsejaid, jättes seejuures välja mitmed teised valdkonnad, mis samuti panustavad ühiskonda. Naiste ja meeste iseloomuomaduste kujutamine on õpikus samuti stereotüüpne. Mehed on õpikus elavad ja võimukad, naised aga vaoshoitud ja malbed. Õpiku illustatsioonidel on mehi rohkem kui naisi ning neid on seatud enam ka esiplaanile. (Toom 2002: 99–106)

Ivi Kukneri (2002) uuritud perekonnaõpetuse õpiku tekstides kajastatakse traditsioonilisi soorolle, kus naine tegeleb majapidamises kodutöödega ning mees keskendub oma arengule ja karjäärile. Meeste ja naiste tööd on erinevad, mis mõjutavad ka nende ühiskondlikku positsiooni. Mehi kujutatakse domineerivatena, naisi pigem allujatena. Õpikus on mõlemad sood esindatud edukatena, kuid naise edu jääb kodusesse keskkonda. Mehe edu seostatakse ennekõike töö ja eneseteostusega väljaspool kodu. Isa jääb lapsevanemana pigem kõrvaliseks, mistõttu on lapsevanema rollis peamiselt esindatud ema. Õpikus jäävad käsitlemata mitmed kaasajal olulised teemad, näiteks erinevad peremudelid ning naise roll ja väärtus ühiskonnaelus. Lisaks sellele ei kajastu õpikutes piisavalt soolise võrdõiguslikkuse põhimõtteid. (Kukner 2002)

Algklasside lugemikud on uuendusmeelsemad kui eelnevalt mainitud õppekirjandus ehk neis tuleb enam esile sugude võrdsustamist. Samas esineb lugemikes ka mitmeid soolise ebavõrdsuse aspekte, mistõttu ei saa neid nimetada sooliselt tasakaalustatud õppekirjanduseks. Merike Värsi (2002) tehtud uuringus selgus, et meestegelaste osakaal õpikus on üldiselt suurem ning võrreldes naistegelastega on nad ka aktiivsemad. Näiteks paistab silma poiste domineerimine erinevates mängudes ja tegevustes. Koolitundides on aga aktiivsed nii nais- kui ka meessooesindajad, ehkki poisid jäävad silma rohkem uute ideede algatajatena. Edukatena kujutatakse nii poisse kui ka tüdrukuid. Ka tegevusalade puhul esineb soolist võrdsustamist. Näiteks on kujutatud poissi ja tüdrukut koos tegutsemas – mängimas palli, laulmas, meisterdamas, juttu ajamas. Perekondlikus elus on stereotüüpselt aktiivsem ema. Ema kanda on erinevad kodutööd ning ta on iseloomult hoolitsev, noomiv, vankumatu. Ka õpiku piltidel on kujutatud ema vähem ning pigem majapidamistegevustes. Isa veedab seevastu lastega aega mängides ning on iseloomult pigem lõbus ja humoorikas. Positiivne aspekt on aga see, et nii ema kui ka isa pööravad lastele võrdselt tähelepanu. (Värs 2002: 161–175)

Hiljem, 2010. aastal tehtud ühiskonnaõpetuse õpikute uuringu tulemused näitavad, et otsest soolist diskrimineerimist neis õpikutes enam ei esine, kuid samal ajal ei ole need ka täielikult sooliselt tasakaalus. Õpikute tekstid loovad mulje, et kõigil on võrdsed võimalused jõuda erinevatele ametikohtadele. Illustatsioonid viitavad aga vastupidisele, et naised esinevad harva kõrgetel poliitilistel ja mainekatel positsioonidel. See süvendab uskumust, et need kohad on

eelkõige meestele mõeldud. Õpikutes kasutatakse enamasti näiliselt sooneutraalseid väljendeid, nagu *poliitik* ja *töötaja*, kuid illustratsioonid paljastavad sageli nende rollide soolise eristuse. Vahel esineb ka väljendeid, mis viitavad otseselt ainult meestele, näiteks *ärimees* ja *riigimees*. Need sõnavalikud peegeldavad keelekasutuse harjumusi ja kujundavad ühiskonnas soostereotüüpe. (Aavik 2010:47 – 48)

Minu uurimus lähtub varasematest uuringutest, milles on leitud, et eestikeelne õppekirjandus sisaldab soolist ebavõrdsust ning kajastab soostereotüüpe ja traditsioonilisi soorolle. Konkreetsemalt käsitlen kirjandusõpikuid, mida pole selle nurga alt Eestis varasemalt üldse uuritud.

4. Materjal ja meetod

4.1 Materjal

Käesolevas töös olen valinud uuritavaks materjaliks 7. klassi kirjandusõpikud (Kruus 2011; Kilusk 2022; Kivisilla jt 2024). Ühe vanuseastme õpikute valik võimaldab võrrelda omavahel erinevate kirjastuste õpikute sisu ja sarnaste teemade käsitlemist. Kõik valitud õpikud on praegu koolides kasutusel, mistõttu on need asjakohased uurimistöö materjaliks. Järgnevates alapeatükkides teen ülevaate õpikute sisust ja autoritest.

4.1.1 Priit Kruus „Kahekõne 1. 7. klassi kirjandusõpik“

Õpik „Kahekõne 1. 7. klassi kirjandusõpik“ ilmus 2011. aastal ja selle andis välja kirjastus Koolibri. Õpiku autor on Priit Kruus (1981–2018), kes oli hinnatud kirjandusõpetaja ja Tallinna Ülikooli kirjanduse lektor ning didaktik. Lisaks oli ta ka noortele autoritele suunatud kirjandusajakirja Värsk Rõhk looja.

Õpik sisaldab kuut peatükki, mis tutvustavad kirjandust lihtsal ja arusaadaval viisil. Õpilasi suunatakse nägema kirjandust kui vestlust lugeja ja teksti vahel ning mõistma, kuidas tekstid meid kõnetavad. Sellist lähenemist peegeldab ka õpiku pealkiri „Kahekõne“. Käsitletakse tegelaskujude analüüsi, kujundikeelt ja kirjanduse põhiliike. Samuti tutvustatakse folkloori, eesti kirjanduse algusaegu ja rahvuslikku ärkamist. Luuleosas õpitakse tundma erinevaid luulevorme ja poetilise keele kasutust. Iga peatükk sisaldab suunavaid küsimusi ja ülesandeid. Õpik käsitleb noorte jaoks olulisi teemasid, nagu suhted sõprade ja õpetajatega, üksildus ja hirmud, abivajaja ja abistaja rollid, tõrjutus ja kuuluvustunne. Õpiku lõpus on olemas mõiste- ja sõnaseletused ning ülesandeid tervikteoste käsitlemiseks.

4.1.2 Ott Kilusk „Kirjandus meie ümber. Õpik-lugemik 7. klassile“

Õpik „Kirjandus meie ümber. Õpik-lugemik 7. klassile“ ilmus 2022. aastal ja selle andis välja kirjastus Maurus. Õpiku autor on Ott Kilusk, kes töötab Endla teatri dramaturgina. Ta on olnud mitmete tuntud lavastuste autor ja dramatiseerija. Kilusk on varasemalt töötanud ka eesti keele ja kirjanduse õpetajana ning lõpetanud kirjandus- ja teatriteaduse magistri Tartu Ülikoolis.

Õpik koosneb viiest peatükist, milles käsitletakse kirjandust kui nähtust, mis on kõikjal meie ümber. Seeläbi aitab õpiku sisu tuua kirjanduse õpilasele lähemale. Esimeses peatükis tutvutakse nii tõsieluliste kui ka väljamõeldud elulugudega. Teine peatükk keskendub seikluskirjandusele, mis alustab reisikirjandusest ning jõuab välja ulmeliste ja fantastiliste

lugudeni. Kolmandas peatükis käsitletakse luulet ja kirjanduse kujundikeelt, tutvudes samal ajal mitmete tuntud eesti luuletajatega. Neljas peatükk avab noortekirjanduse žanrit. Viiendas peatükis keskendutakse folkloorile ja tuuakse välja selle tähtsus ning roll kultuuris. Lisaks sisaldab õpik mitmeid praktilisi ja mängulisi ülesandeid ning viiteid lisamaterjalidele. Lehekülgede ääriolele on lisatud ka sõnaseletusi, mis aitavad laiendada õpilase sõnavara.

4.1.3 Veronika Kivisilla, Priit Ratassep, Katre Talviste „Kirjanduse õpik 7. klassile. Labürint I“

„Kirjanduse õpik 7. klassile. Labürint I“ ilmus 2024. aastal kirjastuselt Avita ja on kohandatud versioon 2011. aasta õpikust. Õpiku autoriteks on Veronika Kivisilla, Priit Ratassep ja Katre Talviste. Veronika Kivisilla on eesti luuletaja, kes on välja andnud nii luulekogusid, õpikuid kui ka lastelaulude raamatuid. Kivisilla on tegutsenud õpetajana, projektijuhina kultuurivaldkonnas ja töötab muuseumiürituste koordinaatorina Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuses. Priit Ratassep on pedagoog ja Kuristiku Gümnaasiumi eesti keele ja kirjanduse õpetaja, kes aastal 2003 pälvis ka aasta õpetaja tiitli. Katre Talviste on eesti kirjandusteadlane ja tõlkija. Ta on kirjandusõpetuse lektor Tartu Ülikoolis ning varasemalt on töötanud ka õpetajana Descartes'i Lütseumis.

Õpik käsitleb maailma kui labürinti, milles otsitakse vastuseid keerulistele, kuid olulistele küsimustele. Esimene peatükk juhatab õpilased sisse raamatute maailma. Mõtiskletakse küsimuste üle, mis on raamat, kus raamatuid saab ja miks neid on vaja. Teises peatükis keskendutakse elulugudele ja arutletakse, milleks üldse elust jutustada. Kolmandas peatükis loetakse noortekirjandust ja kõrvutatakse kirjandust filmi ning teatriga. Neljandas peatükis tutvustatakse pärimust ja erinevaid rahvaluule liike. Viienda peatüki sisu suunab õpilast lugema ja analüüsima luulet ning seda ka paremini mõtestama. Viimane peatükk käsitleb seikluskirjandust ja selgitab lugude ülesehitust. Õpik on mitmekülgne ja pakub lisaks tekstidele ka praktilisi ülesandeid ja aruteluküsimusi, mis aitavad õpilastel seostada kirjandust laiemal kultuurilise ja ühiskondliku kontekstiga.

4.2 Meetod

Analüüsin töös 7. klassi kirjandusõpikute erinevaid tahke soolise tasakaalu, soostereotüüpide ja soolistatud keelekasutuse aspektist. Ehkki soolisi identiteete on mitmeid, siis keskendun soostereotüüpidele, mis põhinevad naiste ja meeste omavahelistel erinevustel. Lähtun analüüsimisel kriitilise tekstianalüüsi põhimõttest, et keel on seotud sotsiaalsete struktuuridega

ning kujundab ja taastoodab soostereotüüpe (Fairclough 1992). Tekstide analüüsimisel lähtun ka feministliku keeleteaduse teoriast, mille järgi keel ei ole neutraalne, vaid peegeldab informatsiooni sugude positsioonide kohta ühiskonnas (Cameron 1992).

Esmalt analüüsin kvantitatiivseid andmeid selle kohta, milline on õpikutes käsitletavate kirjanike sooline jaotus ehk kui palju on nais- ja meeskirjanikke. Kuna õpikutes esineb ka mitmeid isikuid, kes pole kirjandusega seotud, kuid on aktiivsed mõnes muus valdkonnas, siis analüüsin ka nende soolist jaotust. Eraldi vaatan neid kirjanikke, keda on õpikutes eriliselt esile tõstetud, näiteks eluloo tutvustuse, foto või loomingu katkendiga. Analüüsimisel lähtun õpikutes käsitlevatest teemadest ja kirjandusžanritest, et selgitada välja autorite sooline jaotus ka teemade ning žanrite lõikes.

Tekstikatkendite puhul kogusin kvantitatiivseid andmeid selle kohta, kui palju on tekstides nais- ja meestegelasi. Lisaks analüüsin kvalitatiivselt tegelaste rolle ja tegevusvaldkondi, et selgitada välja, kuidas on tekstides naised ja mehed kujutatud. Lähtun ka siin õpikutes käsitlevatest teemadest ja kirjandusžanritest, et selgitada välja, kas ja kuidas sugude kujutamine nende lõikes erineb. Tekstikatkenditest kogusin ka sõnavara, milles esineb sooline markeerimine. Kogutud andmete põhjal analüüsin soospetsiifilise sõnavara hulka, soolist jaotust ning milliseid võimalikke stereotüüpe selline sõnavara võib süvendada. Täpsemalt vaatlen just soolise osisega liitsõnu. Lisaks tekstikatkenditele vaatan ka, kuidas on naised ja mehed esindatud õpikute fotodel ning illustatsioonidel. Saadud tulemusi võrdlen varasemate uuringutega samal teemal.

5. Tulemused

5.1 Kirjanike sooline esindatus

Käesolevas peatükis annan ülevaate õpikutes (Kruus 2011; Kilusk 2022; Kivisilla jt 2024) esindatud autorite soolisest jaotusest. Analüüsin, kui palju on nais- ja meesautoreid ning kuidas see jaotus varieerub eri kirjandusžanrites, mida 7. klassis käsitletakse. Põhilised žanrid on elulood, reisikirjandus, seikluskirjandus ja noortekirjandus, lisaks pööratakse suuremat tähelepanu luulele. Eraldi vaatan ka õpikutes esiletõstetud autorite soolist jaotust, st keda on põhjalikumalt käsitletud ja kelle kohta on lisatud tutvustus, foto ja katkend loomingust. Ülejäänud autorid on õpikus mainitud lihtsalt tekstides või nähtavad raamatukaasi kujutavatel fotodel. Samuti teen kokkuvõtte teistest mainitud isikutest, kes ei ole kirjanikud, kuid kelle esitamine võib mõjutada õpilaste arusaama ühiskonnas aktiivsetest isikutest.

5.1.1 „Kahekõne. 7. klassi kirjandusõpik“ (Kruus 2011)

Õpikus „Kahekõne. 7. klassi kirjandusõpik“ (Kruus 2011) on esindatud nii mees- kui naisautorid, kuid nende jaotus teemade lõikes varieerub. Kokku on õpikus mainitud 70 autorit, kellest 61 (87%) on meesautorid ja vaid 9 (13%) naisautorid. Kõigist õpikus mainitud autoritest on põhjalikumalt tutvustatud 45 autorit, kellest 40 (88%) on meesautorid ja 5 (12%) naisautorid. Selline sooline jaotus viitab märkimisväärsele ebavõrdsusele, kuna meesautorid on selges ülekaalus. Naisautorite esindatus on pigem episoodiline ja piiratud. Lisaks kirjanikele mainitakse õpikus ka teiste valdkondade isikuid, kelle seas on sooline tasakaalutus samuti märgatav – 25st mainitud isikust 21 (84%) on mehed ja vaid 4 (16%) naised. Erinevalt teistest analüüsitud õpikutest ei ole see õpik üles ehitatud selgete kirjandusžanriliste peatükkidena. Selle asemel on tekstid jaotatud üldisemate teemade alla, näiteks „Inimene on saladus“, kus eri žanrite teosed omavahel põimuvad. Seetõttu ei ole võimalik esitada otsesest žanripõhist võrdlust, kuid saan analüüsida autorite soolist jaotust teemade lõikes.

Õpiku esimene peatükk on „Kahekõne autoriga“, mis selgitab õpilasele, et raamatu mõistmine toimub dialoogi kaudu. Peatükis on tõstetud esile kolm meesautorit – Juhan Viiding, Paavo Piik ja Aare Pilv. Nende kohta on lisatud foto, lühitutvustus ning jutumullina ka autori kommentaar. Naisautoreid selles peatükis ei käsitleta ega mainita, mis võib jätta õpilasele mulje, et kirjanduslikku dialoogi saab pidada vaid meesautoritega.

Õpiku teises peatükis „Inimene on saladus“ vaadeldakse, kuidas kirjandusteoste tegelaste kaudu kajastatakse inimloomust ja inimestevahelisi suhteid. Peatüki pealkiri pärineb Fjodor

Dostojevski tsitaadist, millele on õpiku alguses pööratud eraldi tähelepanu. Seega algab peatükk taas meesautori ideede esitlemisega, mis jätkab tendentsi keskenduda peamiselt meesautoritele. Peatükis mainitakse kokku 20 autorit, kellest 16 (80%) on mehed ja ülejäänud 4 (20%) naised. Meesautoritest käsitletakse põhjalikumalt 10 autorit – Oskar Luts, Mihkel Tiks, Jüri Parijõgi, Valev Uibopuu, Mehis Heinsaar, August Kitzberg, Paul-Eerik Rummo, Aleksander Suuman, Anton Hansen Tammsaare, Sophokles. Naisautoritest käsitletakse vaid üht, kelleks on Aidi Vallik. Kõigi nende autorite kohta on õpikus lühitutvustus, foto ning katkend mõnest teosest. Meesautoreid on esindatud väga lai valik alates antiikajast ja lõpetades tänapäeva kirjanikega. Naisautoritest on esindatud vaid üks tänapäeva kirjanik, mis jätab naisautorite loomingu selles peatükis tagaplaanile.

Õpiku kolmanda peatüki „Kirjandusest tärkab rahvus“ keskmes on kirjanduse ja rahvuse sünni ning autorid, kes on oma loomingus kujutanud Eestimaad ning kodumaa kangelasid. Kokku on peatükis mainitud 15 autorit, kellest 13 (87%) on mehed ja 2 (13%) naised. Eraldi on tõstetud esile 6 meesautorit – Kristjan Jaak Peterson, F. R. Faehlmann, F. R. Kreutzwald, Kristian Kirsfeldt, Johann Voldemar Jannsen. Naisautoritest on esil Lydia Koidula ja Anna Haava. Ehkki meeste suurem osakaal rõhutab nende domineerimist, on naisautorite vähemus selles peatükis ajastule omane. Tuntud naisautoreid oli tal ajal väga vähe, kuid siinkohal võiks tutvustada ka neid, kes on jäänud tundmatuks. Näiteks saaks siin käsitleda Elise Auna ja Elisabeth Aspeta (Laidla 2023).

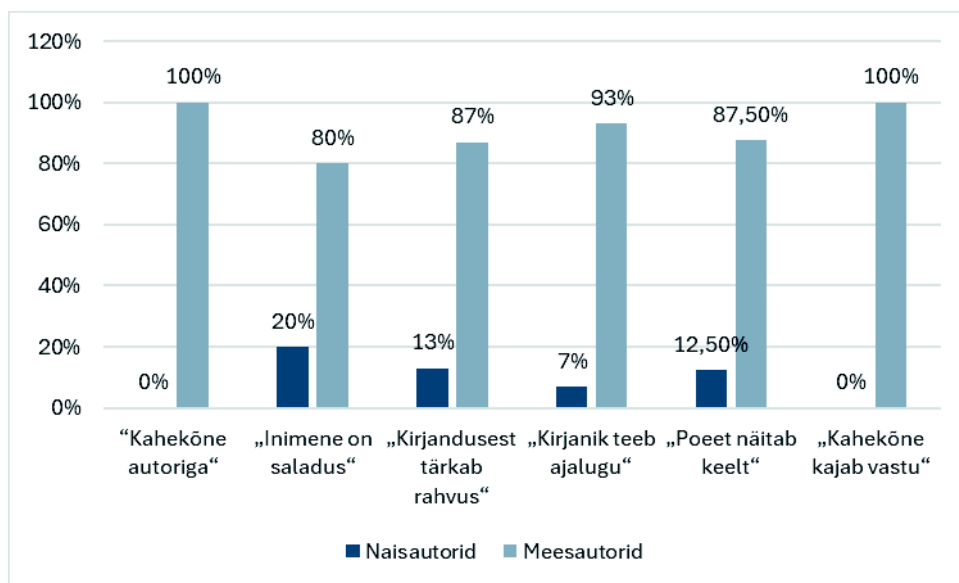
Õpiku neljandas peatükis „Kirjanik teeb ajalugu“ uuritakse, kuidas kirjanikud kujutavad ja seeläbi ka loovad ajalugu. Kokku mainitakse peatükis 14 autorit, kellest 13 (93%) on mehed ja ainult 1 (7%) on naine. Ainus naisautor, Kätlin Kaldmaa, on mainitud vaid arvustuse autorina, mistõttu ei ole naisautoritel peatükis sisulist rolli. Põhjalikumalt käsitletud meesautoreid on 10, nende kohta on lisatud tutvustus, foto ja näide loomingust. Nendeks autoriteks on Carl Robert Jakobson, Karl August Hindrey, Andrus Kivirähk, Eduard Bornhöhe, Jakob Tamm, Jüri Üdi, Karl Eduard Sööt, Artur Alliksaar, Juhan Liiv ja Jürgen Rooste. Ehkki meesautorite nimekiri on esinduslik, siis võib meestekeskne valik jätta mulje, et ajaloost kirjutavad ja selle üle arutlevad peamiselt meeskirjanikud ning naiste vaatenurk pole piisavalt oluline.

Õpiku viies peatükk „Poeet näitab keelt“ on pühendatud luulele, et õppida tundma erinevaid kõnekujundeid, luuletajaid ja nende loomingut. Selles peatükis on mainitud kokku 16 autorit, kellest 14 (87,5%) on mehed ja 2 (12,5%) naised. Meesautoritest on põhjalikult käsitletud 11, kelleks on Andres Ehin, Jaan Pehk, Hando Runnel, Wimberg, Paul Eerik Rummo, Andrus Rõuk, Aapo Ilves, Jüri Üdi, Contra, Olavi Ruitlane ja Rein Raud. Naisautoritest on esile tõstetud vaid kaks – Doris Kareva ja Merca. Taaskord kordub sama tendents, kus meesautorite

esindatus on selgelt ülekaalus ja naisautoreid esitletakse vaid üksikute eranditena. Selline jaotus ei anna õppijale tasakaalustatud vaadet eesti luulest, vaid jätab mulje, et luule kirjutamine on peamiselt meeste valdkond. Naisluuletajatest sobiksid sellesse peatükki näiteks veel Kristiina Ehin, Elo Viiding, Maarja Kangro, Ene Mihkelson (Ross 2011).

Õpiku kuuendas ehk viimases peatükis „Kahekõne kajab vastu“ rõhutatakse arutelu olulisust kirjanduse mõistmisel. Viimases peatükis on käsitletud põhjalikumalt vaid ühte meesautorit, kelleks on Jaan Kross. Lisaks on peatüki viimasel leheküljel luuletus Hando Runneli loomingust. Õpik algab ning lõpeb samuti meestekeskselt. See loob ettekujutuse, et eesti kirjanduse ja kultuuri kujundamine on olnud põhiliselt meeste tegevusala.

Kokkuvõttes selgub, et kõigis õpiku peatükkides on ülekaalus meesautorid (vt joonis 1), mistõttu ei paku õpik terviklikku ja tasakaalustatud ülevaadet eesti kirjandusmaastikust. Naisautoreid käsitletakse kõikides peatükkides märgatavalt vähem. Isegi peatükkides, kus tuntud naisautorite valik oleks lai, domineerivad siiski meesautorid, näiteks luule temaatikas. Õpik jätab naiskirjanikud tagaplaanile ja süvendab seeläbi soolist ebavõrdsust.

Joonis 1. Nais- ja meesautorite osakaal õpiku (Kruus 2011) peatükkides

5.1.2 „Kirjandus meie ümber. Õpik-lugemik 7. klassile“ (Kilusk 2022)

Õpikus „Kirjandus meie ümber. Õpik-lugemik 7. klassile“ (Kilusk 2022) on esindatud nii mees- kui naisautorid, kuid meesautorid on selges ülekaalus. Kokku on mainitud 98 autorit, kellest 79 (81%) on mehed ja 19 (19%) naised. Põhjalikumalt käsitletud autorite hulgas puudub samuti sooline tasakaal. Meesautoritest on esile tõstetud 38 ja naisautoritest vaid 9 autorit.

Selline üldine jaotus süvendab stereotüüpi, et kirjanduslik autoriteet kuulub peamiselt meestele. Samuti on õpikus mainitud 20 muu valdkonna isikut, kelle seas on 18 (90%) mehed ja vaid 2 (10%) naised.

Õpiku esimene peatükk „Elu nagu raamat või film“ uurib erinevaid inimeste elulugusid ja käsitleb nii tõsielulisi kui ka fiktsionaalseid elukirjeldusi. Kokku on mainitud peatükis 13 autorit, kellest 8 (62%) on meesautorid ja 5 (38%) naisautorid. Järgnevalt teen ülevaate kirjanikest, keda on õpikus põhjalikumalt tutvustatud. Elulooraamatute autoritest on esile tõstetud Joonas Sildre, kelle graafiline romaan käsitleb Arvo Pärdi elu, ning Gunnar Press, kes kirjutab jalgrattur Aavo Pikkuusist. Memuaristina on välja toodud Allan Vainola, kes kirjeldab oma elu punkarina nõukogude ajal. Lisaks on tõstetud tõsieluliste elukirjelduste puhul esile ka 2 naisautorit. Autobiograafilise romaani autorina on käsitletud Malala Yousafzaid, kes on silmapaistev naiste hariduse eestkõnelejana. Sõjapäeviku autorina tutvustatakse Astrid Lindgreni, kes kirjutab oma päevikus eluolust teise maailmasõja ajal. Fiktsionaalsete elukirjelduste autoritena on selles peatükis tutvustatud 3 meesautorit ja 1 naisautorit. Meesautoriteks on Andrus Kivirähk, Juhani Püttsepp ja Daniel Defoe ning naisautoriks Rachel Renee Russell. Kuigi meeste osakaal on peatükis suurem, siis mitmekesisavad naiskirjanikud lugemiskogemust ja pakuvad võimalust tutvuda nii meeste kui naiste elukogemustega.

Õpiku teises peatükis „Kirjandus – võimalus seiklusteks“ on käsitusel reisikirjanduse ja seikluskirjanduse žanrid. Kokku on mainitud 26 autorit, kellest 20 (77%) on meesautorid ja 6 (23%) naisautorid. Peatükk algab tõsielulise reisikirjandusega, kus esimesena tutvustatakse Silvia Pärnmanni, kes on ainus naisautor, kelle teost on põhjalikumalt käsitletud. Järgnevalt tutvustatakse Fred Jüssit ja tema reisikirju. Seejärel keskendub peatükk seiklus- ja ulmekirjandusele, kus katkendeid on toodud 6 meesautori teostest. Nendeks autoriteks on Mark Twain, Eduard Bornhöhe, Jules Verne, Douglas Adams ja Carlos Ruiz Zafon. Kuigi peatükk algab naisautori loominguga, jääb peatüki lõpuks mulje, et seiklustest ja ulmest kirjutavad peamiselt siiski meesautorid.

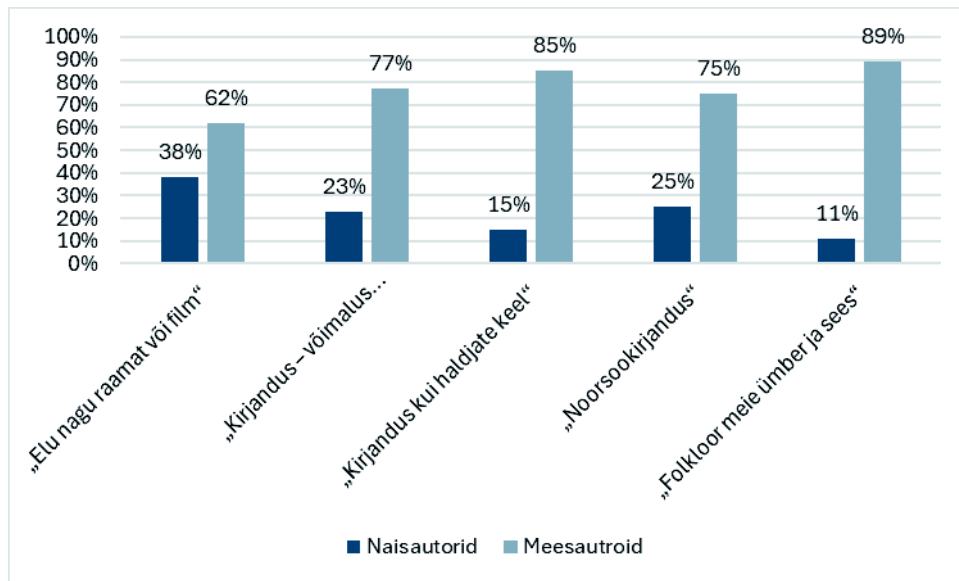
Õpiku kolmandas peatükis „Kirjandus kui haldjate keel“ tutvustatakse kõnekujundeid ning keskendutakse põhiliselt luulele. Kokku on peatükis mainitud 27 autorit, kellest 23 (85%) on mehed ja 4 (15%) naised. Võrreldes teiste peatükkidega on selles peatükis esindatud kõige rohkem naisautoreid. Kõiki mainitud naisautoreid – Leelo Tungal, Mari Vallisoo, Maarja Pärtna, Kristiina Ehin – on õpikus eraldi esile tõstetud ehk nende kohta on lisatud ka foto ja näide loomingust. Naisautorite rohkus selles konkreetses peatükis võib jätta mulje, et naisi seostatakse peamiselt luule ja tundelisusega, samal ajal kui teistes peatükkides, kus käsitletakse näiteks seikluskirjandust või noortekirjandust, domineerivad meesautorid. Põhjalikumalt

tutvustatud meesautorite arv selles peatükis on 20, mis jätab naisautorite loomingu siiski pigem varju või muudab selle erandlikuks.

Õpiku neljandas peatükis „Noorsookirjandus“ käsitletakse noortekirjanduse katkendeid. Seeläbi arutletakse ka erinevate noorsooprobleemide üle, näiteks vaimne ja füüsiline tervis, elu ja surm, narkootikumid ja sõltuvused, inimsuhted ja konfliktid. Kokku on peatükis mainitud 4 autorit, kellest 3 (75%) on meesautorid ja 1 (25%) naisautor. Meesautoritest on esil John Green, Margus Karu ja Andrus Rõuk. Ainus naisautor on Eliis Grigor. Sellise soolise jaotuse põhjal võib tekkida mulje, et tõsisemaid ja keerulisemaid teemasid kirjanduses käsitlevad eelkõige mehed. Naiste vaatenurk sellistele teemadele on aga vähem esindatud. Naiskirjanikest võinuks siin peatükis käsitleda veel näiteks Aidi Vallikut ja Reeli Reinausi.

Õpiku viimases viiendas peatükis „Folkloor meie ümber ja sees“ tutvustatakse lähemalt folkloori ja erinevaid rahvaluulevorme ning pakutakse lugemiseks pärimuslikke tekste. Selles peatükis on kokku mainitud 28 autorit, kellest 25 (89%) on meesautorid ja 3 (11%) naisautorid. Eraldi esile on tõstetud 2 meesautorit, Paul-Eerik Rummo ja Stephen William Hawking. Mõlema autori loomingu on toodud näide. Ehkki folkloori teemaga seoses ei ole autorite käsitlemine keskne, paistab peatükist siiski selgelt välja meestekeskne lähenemine.

Kokkuvõttes on kõigis õpiku peatükkides ülekaalus meesautorid (vt joonis 2), mistõttu ei paku ka see õpik terviklikku ja tasakaalustatud ülevaadet kirjandusmaastikust. Õpiku esimene peatükk „Elu nagu raamat või film“ on võrreldes teiste peatükkide sooliselt kõige rohkem tasakaalus. Enim naisautoreid tutvustav peatükk on „Kirjandus kui haldjate keel“, mis jätab mulje, et naised tegelevad just poeetilise loominguuga. Siiski jääb ka selles peatükis naiste osakaal meestele oluliselt alla. Ka ülejäänutes peatükkides domineerivad autorite soolises jaotuses tugevalt mehed. Seega tekib õpiku põhjal mulje, et mehed on kirjanduses olulisemad ja mitmekesisemad autorid kui naised.

Joonis 2. Nais- ja meesautorite osakaal õpiku (Kilusk 2022) peatükkides

5.1.3 „Labürint. Kirjanduse õpik 7. klassile“ (Kivisilla jt 2024)

Õpikus „Labürint. Kirjanduse õpik 7. klassile“ (Kivisilla jt 2024) on kogu õpiku peale mainitud kõige vähem autoreid. Tutvustusi ning fotosid on lisatud vaid üksikute autorite kohta. Antud õpikus on rõhk rohkem kirjanduse teoreetilisel selgitamisel ning tekstide sisulisel analüüsimisel. Kokku on õpikus mainitud 36 autorit, kellest 25 (69%) on meesautorid ja 11 (31%) naisautorid. Õpikus on mainitud ka mitmeid teistes valdkondades tegutsevaid isikuid, kellest 26 (79%) on mehed ja 7 (21%) naised. Seega saab öelda, et õpikus on esindatud rohkem mehi nii kirjanduses kui ka teistes valdkondades, mistõttu on üldine tendents meestekeskne.

Õpiku esimeses peatükis „Raamatud meie ümber“ ei ole mainitud mitte ühtegi autorit. Õpiku teine peatükk „Elud ja lood“ käsitleb mälestusi, elulugusid ja päevikuid. Selles peatükis on mainitud kokku 9 autorit, kellest 6 (67%) on meesautorid ja 3 (33%) naisautorid. Põhjalikumalt on tutvustatud kahte autorit, kelleks on Oskar Luts ja Anne Frank. Oskar Lutsu loomingust käsitletakse tema mälestusi ning Anne Frankilt päeviku katkendit. Kuna esile on tõstetud nii üks mees- kui ka üks naisautor, siis jätab peatükk sooliselt tasakaalustatuma mulje kui teised õpikud, ehkki meeste osakaal mainitud autorite hulgas on siiski suurem.

Õpiku kolmanda peatüki „Noortekirjandus“ keskmes on noorte elu ja seda kujutav kirjandus. Kokku on peatükis mainitud 9 autorit, kellest 5 (56%) on naisautorid ja 4 (44%) meesautorid. Esile on tõstetud õpikus 4 naisautorit, kelleks on Merle Karusoo, Helga Nõu, Triin Tasuja ja Aidi Vallik. Kõigi nende autorite loomingust on toodud näiteid ja katkendeid. Ühtegi meesautorit selles peatükis esile ei tõsteta. Seda saab tõlgendada kui positiivset näidet naisautorite esindatuse suurendamisest. Soolise tasakaalu tagamiseks võiks aga olla peatükis

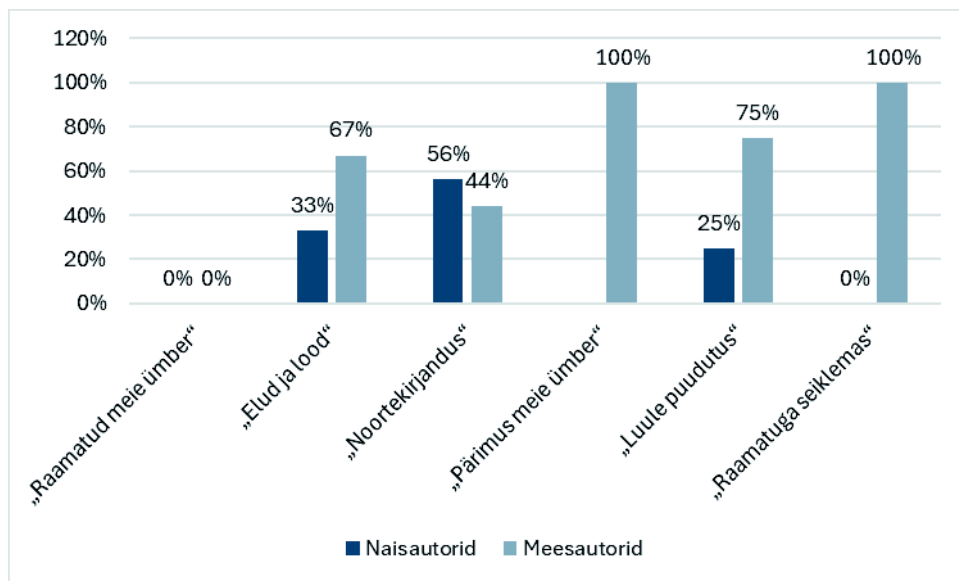
ka meesautorite loomingut, kuna hetkel jääb mulje, et naisautorite looming domineerib just noortekirjanduses.

Õpiku neljandas peatükis „Pärimus meie ümber“ mainitakse ainult 1 meesautorit, Jean de La Fontain'i, keda põhjalikult ei esitleta.

Õpiku viiendas peatükis „Luule puudutus“ on keskmes luule lugemine ja analüüsimine. Suunatakse arutlema selle üle, kuidas luulet lugeda ja miks seda üldse võiks vaja olla. Peatükis on kokku mainitud 12 autorit, kellest 9 (75%) on meesautorid ja 3 (25%) naisautorid. Kõigi mainitud autorite loomingust on toodud ka näiteid ja neid põhjalikumalt käsitletud. Meesautoritest on esindatud Juhan Liiv, Juhan Viiding, Ernst Enno, Artur Alliksaar, Karl Martin Sinijärv, Contra, fs, Lauri Räpp ja Kristjan Jaak Peterson. Naisautoritest on esindatud Kristiina Ehin, Anna Haava ja Doris Kareva. Ehkki esindatud on nii mees- kui ka naisautorid, on meeste osakaal siiski domineeriv, mis näitab, et meeste panus luulesse on esitatud õpikus ulatuslikumalt ja tõstetud rohkem esile.

Õpiku viimases peatükis „Raamatuga seiklemas“ on rõhk reisi- ja seikluskirjandusel, kuid teemaks on ka eneseleidmine ning headus ja kurjus. Selles peatükis on kokku mainitud 5 autorit, kellest kõik on meesautorid. Iga autori loomingust on toodud esile katkend, kuid autoreid endid pole põhjalikumalt tutvustatud. Autoritest on esindatud Hendrik Relve, Jaan Tätte, Juhan Jaik, Mehis Heinsaar ja J.R. R. Tolkien. Kuna kõik esindatud autorid on mehed, võib jääda mulje, et seiklustest kirjutavadki peamiselt mehed. Naisautorite panus seiklus- ja reisikirjandusse on jäetud lihtsalt välja, mis muudab peatüki sooliselt ebavõrdseks. Selles kontekstis oleks tuntumatest naiskirjanikest võimalik käsitleda näiteks Mia Kankimäkit või Eia Uusi, kes on mõlemad kirjutanud erinevaid reisiraamatuid.

Kokkuvõttes domineerivad õpikus eelkõige meesautorid (vt joonis 3). Noortekirjandust käsitlevas peatükis esineb küll rohkem naisautoreid, kuid see ei muuda õpiku üldpilti tasakaalukamaks. Teistes peatükkides on naisautoreid märgatavalt vähem. Esineb ka peatükke, näiteks „Raamatuga seiklemas“, kus ei ole käsitletud mitte ühtegi naisautorit. Seega võib õpiku põhjal jääda mulje, et meesautoritel on kirjanduses olulisem ja mitmekesisem roll kui naisautoritel.

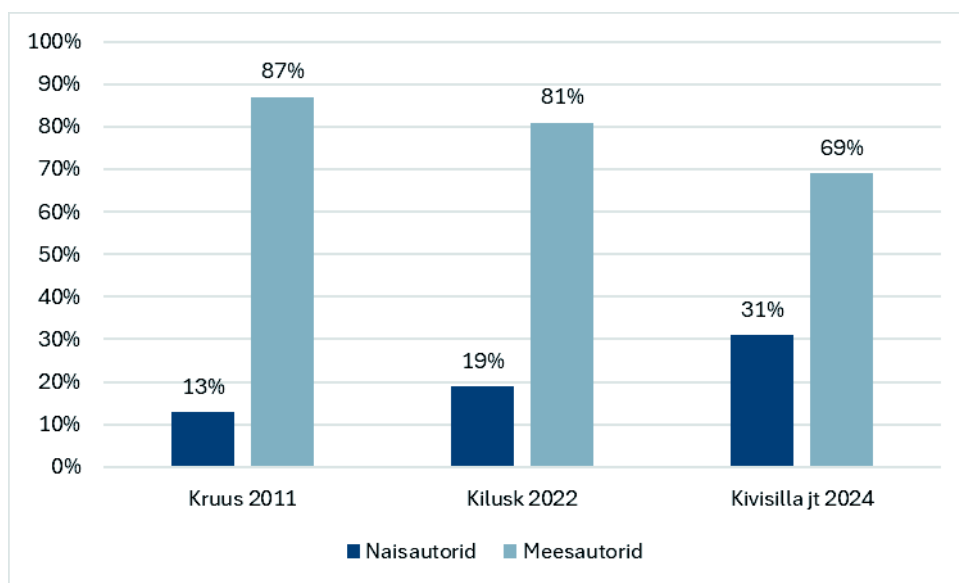
Joonis 3. Nais- ja meesautorite osakaal õpiku (Kivisilla jt 2024) peatükkides

5.1.4 Vahekokkuvõte ja võrdlus

Kolmes analüüsitud õpikus (Kruus 2011; Kilusk 2022; Kivisilla jt 2024) on autorite sooline esindatus nii temaatiliselt kui ka žanriliselt erinev, kuid kõigis õpikutes on ülekaalus siiski meesautorid. Kõige rohkem on sooliselt kallutatud Kruusa (2011) õpik, mis on autorite poolest kõige meestekesksem. Mitmes peatükis, milles saaks käsitleda naiskirjanikke, näiteks „Inimene on saladus“ ja „Poeet näitab keelt“, on meeskirjanikud siiski ülekaalus. On ka peatükke, kus ei esine mitte ühtegi naiskirjanikku. Kiluski (2022) õpikus on samuti tugevalt ülekaalus meesautorid. Naisautoreid on toodud esile kõige enam luules, kuid teistes žanrites on naiste osakaal väike. Sarnaselt Kruusa (2011) õpikule jäävad ka selles õpiku mitmes potentsiaalses kontekstis naiskirjanikud tagaplaanile. Näiteks seiklus- ja ulmekirjandusest pole õpikus mainitud mitte ühtegi naiskirjanikku. Ka noortekirjanduses on käsitletud kolme meeskirjaniku kõrval vaid ühte naiskirjanikku. See peegeldab õpikute autorite eelistust või harjumust käsitleda pigem mees- kui naiskirjanikke.

Kivisilla jt (2024) õpikus on püütud leida teadlikumalt autorite seas soolist tasakaalu, ehkki seda pole täielikult saavutatud. Peatükis „Noortekirjandus“ on naisautorite osakaal suurem, kuid ülejäänutes on tendents siiski meeste poole. Samas võib see jätta mulje, et noortekirjanduses domineerivad just naiskirjanikud, mis tegelikult ei vasta tõele. Eesmärk peaks olema soolise esindatuse tasakaalustamine. Peatükis „Raamatuga seiklemas“, mis on seiklemise temaatiline, ei esine aga mitte ühtegi naiskirjanikku. Võrreldes teiste õpikutega on selle õpiku (Kivisilla jt 2024) ülesehitus rohkem teoreetiline ning käsitletud on ka vähem autoreid, mis võib samuti mõjutada suuremat tasakaalu.

Kokkuvõttes näitab kõigi kolme õpiku võrdlus, et kirjandusõpikute autorite valik on sooliselt kallutatud meeste poole (vt joonis 4). Sooline kallutus avaldub lisaks kirjanikele ka muu valdkonna isikute soolises jaotuses, keda õpikutes esineb. Meesautorite rohkus haakub varasemate uuringutega, mis näitavad samuti, et naiste osakaal on õpikutes märkimisväärselt väiksem (Järviste 2002; Värs 2002). Seega tuleb esile, et meeste ja naiste esindatus ei ole uuemates õpikutes oluliselt tasakaalukamaks muutunud. Ehkki Kivisilla jt (2024) õpik on samm tasakaalu suunas, jääb sooline kallutus siiski märkimisväärseks. Siinkohal oleks õpikute autorite ülesanne leida võimalusi, kuidas käsitleda kirjandusõpikutes tasakaalukamalt nii nais- kui ka meeskirjanikke. Õpetajatel on samuti võimalus soolist tasakaalu toetada, kui õppetöös käsitletakse meeste kõrval ka rohkem naiskirjanikke.

Joonis 4. Nais- ja meesautorite osakaal õpikutes (Kruus 2011; Kilusk 2022; Kivisilla jt 2024)

5.2 Sugude kujutamine

Käesolevas peatükis analüüsin kirjandusõpikutes (Kruus 2011; Kilusk 2022; Kivisilla jt 2024) esinevaid tekstikatkendeid, mis on valitud õpikutesse erinevate autorite teostest. Annan ülevaate, kuidas õpikutes tegelased sooliselt jaotuvad ning millistesse rollidesse tegelased paigutuvad. Vaatlen ka, kas ja kuidas süvendavad õpikutes esinevate katkendite tegelaskujud soostereotüüpe või soodustavad soolist võrdsust. Samuti pööran tähelepanu sellele, kas ja kuidas suunavad õpikute küsimused ja ülesanded sugude kujutamist märkama ning tõlgendama. Analüüs hõlmab nii õpikute üldist ülevaadet kui ka konkreetseid teemasid ja kirjandusžanre,

mida õpikutes käsitletakse. Ülevaates esinevad vaid need õpiku peatükid, milles leidub tekstikatkendeid.

5.2.1 „Kahekõne. 7. klassi kirjandusõpik“ (Kruus 2011)

Käesolevas peatükis teen ülevaate, kuidas on tegelased õpiku „Kirjandus meie ümber. Õpiklugemik 7. klassile“ (Kruus 2011) eri teemade ja žanrite lõikes sooliselt jaotunud ning milliseid rolle ja omadusi neile tekstides omistatakse. Seeläbi vaatan ka, milliseid soostereotüüpe tekstidest esile kerkib. Samuti analüüsin, kas ja kuidas suunab õpik sugude kujutamist märkama ning analüüsima.

Õpiku peatükis „Inimene on saladus“ käsitletakse järgmisi tekstikatkendeid: „Kevade“, „Ja kui teile siin ei meeldi...“, „Kuidas elad, Ann?“, „Teraspoiss“, „Janu“, „Kohtumine Taageperas“ ja „Libahunt“. Soostereotüüpe esineb seitsmest katkendist neljas. Ülevaates keskendun tekstikatkenditele, mille puhul tuleb esile soostereotüüpe. Peatükis „Inimene on saladus“ esineb üldiselt kokku 31 tegelast, kellest 18 on meessoost ja 13 naissoost. Peategelaste jaotuses on 4 meestegelast ja 3 naistegelast.

Tekstikatkendis „Kevade“ on peategelaseks meessoost Arno. Arnol on mure, millele tema vanemad reageerivad erinevalt. Ema märkab poisi muret ja soovib seda aidata lahendada, kuid isa suhtub probleemi ükskõikselt ja pisendavalt (näide 1). Isa sõna jääb lõpuks peale, mis peegeldab tema võimu teiste perekonnaliikmete suhtes. Seega tulevad katkendist esile stereotüüpidel põhinevad soorollid, kus ema on empaatiline ja hooliv ning isa peab tunnete väljendamist nõrkuseks. Kuna see tekst pärineb esmatrükina aastast 1912, on ootuspärane, et selles esineb iganenud eeldusi sugude positsioonide kohta. Oluline on pöörata aga tähelepanu, kuidas seda teksti tänapäeva vaates tõlgendada. Õpikus on esitatud katkendi kohta ka ülesanne, mis suunab õpilast mõtlema, kuidas ta ise Arno vanemate rollis käituks (2). Ülesanne aitab õpilasel vaadata olukorda teise nurga alt, kuid ei suuna eelnevalt analüüsima soorolle ega tegelastevahelisi suhteid. Seega oleks ülesanne tõhusam, kui vanemate käitumise kirjelduse analüüs hõlmaks ka soostereotüüpe.

(1) *Kui kodus nähti, et poisiga ei ole asi enam korras, küsis ema, mis tal viga on. Arno seletas oma kurbuse põhjuse ära ja hakkas lõpuks nutma. Ema ajas isa kõrstrile ütlema, et sedaviisi ometi ei tohi teha. Kuid vanamees sõnas Arnole: „Ooh, mis see mehele teeb. Las ta haugutab, küll ta ükskord vait jääb.“ (Kruus 2011: 20–22)*

(2) *Mida teeksid, kui oleksid hoopis Arno vanemate rollis? Kirjuta kiri, mille Arno ema ja isa kõstrile saadaksid, või pane kirja vestlus, mis toimuks vanemate ja kõstri vahel.*
(Kruus 2011: 20–22)

Tekstikatkendis „Kuidas elad, Ann?” on peategelaseks teismeline tüdruk Ann. Kõrvaltegelastena esinevad Anni ema ja isa, kelle kujutamises ilmneb soostereotüüpe. Ema kujutatakse perekondlikus rollis aktiivse ja hoolitsevana (3), isa on tütre arvates leebem ning rahulikum (4). Ema roll ei ole katkendis lihtsalt hooliv, vaid isegi liialdatult kontrolliv, mis on samuti stereotüüpne kujutus emast, kes tahab oma lapsele parimat. Kuna soonormide järgi oodatakse naiselt vanemlikus rollis rohkem hoolitsemist, siis meeste puhul võib tunduda väikseimgi hoolivuse näitamine juba piisava panusena lapse kasvatamises. Hoolitsevate emade stereotüübi kõrval on ka stereotüüp, mille järgi emad on liiga kontrollivad ja nõudlikud. (Caplan 2002) Õpik ei suuna tähelepanu ega esita küsimusi selle kohta, mis võib olla lapsevanemate seesuguse käitumise taga.

(3) *Aga nüüd jõudsingi selleni, mis mind ema juures närvi ajab. Ta käitub nii, nagu mul endal poleks üldse mõistust peas ega tulevikuplaane ollagi. /.../ Muidugi tahan ma ülikooli ka ära lõpetada, aga ma sooviks neid asju ise otsustada, kuhu ja mida ja kuidas.*
(Kruus 2011: 36–38)

(4) *Aga iga kell käitub isa normaalsemalt kui ema. Ta vingub mu õppimise kallal ka vähem ega tunne palavikuliselt huvi meie kooli õppekava vastu. /.../ Isaga on mul tegelikult tunduvalt lihtsam suhelda kui emaga. Isa ei torgi mind lakkamatult tagant, näiteks kui ta näeb, et ma niisama telekat vahin, ei sunni ta mind hoopis raamatuid lugema. See viimane on jälle puhtalt ema kiiks.* (Kruus 2011: 36–38)

Tekstikatkendis „Teraspoiss“ on peategelaseks poiss Jaan, kelle ema ja isa on surnud. Katkendis kirjeldatakse matuseid, kus naised ja mehi kujutatakse soostereotüüpide järgi. Näiteks on naised emotsionaalsed, nutavad ja väljendavad oma leina (5). Mehed aga tegelevad samal ajal praktiliste ülesannetega nagu haa täitmine ja kalmu korrastamine (5). Selline kujutus peegeldab arusaamu, mille järgi naised on tundelised ja mehed tegutsevad ratsionaalselt ega näita oma emotsioone. Pärast matuseid üritavad erinevad tegelased Jaani lohutada. Meessoost tegelased julgustavad poissi olema mees ja varjama oma tundeid (6; 7). Ainus naissoost tegelane võtab Jaani endiselt lapsena ja julgustab teda oma tundeid väljendama (8). Meestegelaste lohutused peegeldavad soostereotüüpi, et mees peaks olema tugev ja

emotsioonideta. Samal ajal annab ka katkendi lõpus olev küsimus (9) mõista, et tunnete varjamine on mehelik ja soovitatav käitumine. Sellisel eeldusel võib olla meeste jaoks negatiivne mõju, kui nad õpivad ära, et tunnete välja näitamine pole mehelik. Seetõttu võivad nad emotsionaalsete raskuste korral jätta abi otsimata. Õpik peaks aitama õpilasel selliste stereotüüpide kahjulikkust märgata ja kriitiliselt analüüsida. Seeläbi saaks suunata õpilast ka mõtlema, kuidas sarnases olukorras paremini toimida.

(5) *Nii arutasid naised, pühkisid silmi ja ohkasid kadunule järele. Selle aja sees täitsid mehed haua, kohendasid kalmukünka ja panid valge risti peatsisse.* (Kruus 2011: 40–43)

(6) *„Ära nüüd nii palju nuta,“ püüdis ta poissi lohutada. „On ennegi vaeslapsi üles kasvanud ja veel missugusteks meesteks saanud.“* (Kruus 2011: 40–43)

(7) *„Nii, Jaan-poiss, nüüd unustame kurva mineviku ja vaatame, mis tulevik toob. Nüüd tuleb sul enesel igal pool mehe eest väljas olla. Ole mees, ära pead norgu lase!“* (Kruus 2011: 40–43)

(8) *Kojanaine aga pahandas mehega: „Mis sa nüüd... las laps nutab mure välja, siis on pärast kergem.“* (Kruus 2011: 40–43)

(9) *Raamatu pealkiri ütleb, et Jaan on teraspoiss. Mida see tähendab ja mis sinu arvates tekstikatkendis sellele vihjab?* (Kruus 2011: 40–43)

Tekstikatkendis „Janu“ on peategelaseks haige tüdruk Maria. Kõrvategelastena esinevad Maria ema ja kaks peremeest, kes mööduvad vesteldes peategelase majast. Meeste vestlusest ilmneb nende üleolev suhtumine haigetesse inimestesse (10). Peategelane kujutleb mööduvaid mehi kalkide ja tundetutena (11). Maria ema täidab seevastu katkendis traditsioonilist hoolitseva naise rolli, kes tegeleb kodutöödega (12). Õpikus järjestikku paiknevate „Teraspoisi“ ja „Janu“ katkenditest jääb mulje, et nii füüsilisi kui ka vaimseid raskusi peetakse meestegelaste silmis nõrkuseks. Seeläbi kujutatakse meestegelasi ka empaatiavõimetutena. See süvendab soostereotüüpi, et mees peaks olema oma loomult alati tundetu ja tugev. Õpikus esinevad küsimused ei suuna õpilast ka tegelaste olemust sügavamalt analüüsima, mistõttu jääb sugude tavapärastunud kujutamine kriitikata.

(10) *Üks häälest ütleb: „Nüüdsel ajal on sante kõik kohad täis...“ /.../ Paras vablade sööt...“ ingub teine jonnakalt vastu.* (Kruus 2011: 48–49)

(11) *Ma ei näe ta nägu ega tunne teda ka hääle järgi, kuid kujutlen kivinenud, liikumatut ilmet, mille juures olulisemaks on kaks sügavat püstkriipsu kulmude vahel.* (Kruus 2011: 48–49)

(12) *Ema puhastab alati aknaklaasid nii hoolikalt, mitte meie eneste, vaid möödujate pärast.* (Kruus 2011: 48–49)

Õpiku (Kruus 2011) peatükis „Kirjandusest tärkab rahvus” tutvustatakse erinevaid rahvaluule liike ja eepost. Ülevaates keskendun ühele tekstikatkendile, mille puhul tuleb esile soolisi stereotüüpe. Peatükis „Kirjandusest tärkab rahvus” esineb üldiselt kokku 12 tegelast, kellest 9 on meessoost ja 3 naissoost. Peategelaste jaotuses on 2 meestegelast, naistegelasi peategelaste hulgas ei esine.

Peatükis esitatud keerdküsimus (13) põhineb soostereotüübil, mille järgi naine ei tule tehniliste ülesannetega ise toime, vaid vajab mehe abi. Samal ajal eeldab küsimus ka seda, et mees on alati võimeline selliseid ülesandeid lahendama. Selline kujutamiskiis süvendab piiravaid ja raamidesse suruvaid üldistusi nii meeste kui ka naiste kohta. Naist kujutatakse abituna ja mehest sõltuvana. Meest kujutatakse aga pädevana tehnilistes küsimustes. Kuna keerdküsimust ei ole suunatud õpikus analüüsima, siis võib see jätta mulje, et selline stereotüüp on loomulik ja ühiskonnas aktsepteeritud. Teiseks näiteks peatükist on naljand „Ma tulen taevast ülevalt!”, kus tegutsevad peamiselt meestegelased, kuid nende seas esineb ka üks naistegelane. Ainsat naist kujutatakse loos rumalana ning ohvrina, kes jääb petise lõksu (14). Ka üks meestegelastest satub sarnaselt pettuse ohvriks, kuid tema puhul ei tõsteta esile tema rumalust. Petturit ennast nimetatakse aga *hääks nupumeheks*, tuues esile tema nutikust, et ta oskas naist kavalalt petta.

(13) *Küsimus: „Mida teeb tõeline eesti naine, kui pirn laes läbi läheb?” Vastus: „Ta leiab mehe, kes teda aitab.”* (Kruus 2011: 95)

(14) *Sant, kes hää nupumees olnud, saanud proua lollusest varsti aru ja vastanud: „Ei julge minusugune aulikku prouat petta, eile õhtul alles tulin säält.”* (Kruus 2011: 97–98)

Õpiku (Kruus 2011) peatükis „Kirjanik teeb ajalugu” käsitletakse järgmisi tekstikatkendeid: „Urmas ja Merike”, „Mees, kes teadis ussisõnu” ja „Tasuja”. Soolisi stereotüüpe esineb kõigis kolmes katkendis. Peatükis „Kirjanik teeb ajalugu” esineb üldiselt kokku 14 tegelast, kellest

11 on meessoost ja 3 naissoost. Peategelaste jaotuses on 3 meestegelast ja 1 naistegelane, kes esineb peategelasena koos mehega.

Tekstikatkendis „Urmas ja Merike” toimub tegevus muistses Eestis. Katkendi peategelasteks on Urmas ja Merike. Merikest kujutatakse katkendis iseseisva naisena, kes ei lase end teistel mõjutada ega enda eest otsuseid teha (15). Merike on kõrvaltegelase Vaado tütar. Vaado perekonnas tuntakse muret, kuna tal on ainult tütred ja poeg on surnud (16). See rõhutab hoiakut, justkui tütred poleks perekonnas sama väärtuslikud kui pojad. Katkendi lõpus esitatud küsimused (17; 18) juhivad tähelepanu meeste ja naiste ebavõrdsele seisusele tolle aja ühiskonnas. Küsimus Merikese kohta võiks olla selgemalt ajastut arvestav, näiteks *Mille poolest eristus Merike tolle aja teistest naistest?*. Samuti võiks selle katkendi juures suunata õpilasi arutlema, kas ja kuidas on inimesed tänapäeva ühiskonnas võrdsed.

(15) *Urmas oli temast eile kuulnud, et olevat isemeelne ja hellitatud. Kuid mehe ette tüdruk, nagu Kuulevase juures oli kõneldud.* (Kruus 2011: 114–117)

(16) */.../ mehel oli olnud muret perekonnas. Vanem poeg oli läinud Peipsile, et külastada teisel pool järve sugulasi, ja oli uppunud ühes kaaslastega. Ning ta kolmelt naiselt oli tal vaid tütred.* (Kruus 2011: 114–117)

(17) *Milline oli Hindrey romaani põhjal muistsete eestlaste eluolu? Kas kõik inimesed olid võrdsed? Millises seisuses olid naised? Too tekstist näiteid.* (Kruus 2011: 117)

(18) *Mille poolest oli Merike eriline naine?* (Kruus 2011: 117)

Tekstikatkendis „Mees, kes teadis ussisõnu” on peategelaseks poiss Leemet. Katkendi kõrvaltegelane onu Vootele õpetab Leemetile ussisõnu. Vootele loodab, et Leemet annab need teadmised edasi ka mõnele järeltulijale. Loos rõhutatakse, et teadmised võiks anda edasi just pojale, mitte lihtsalt lapsele sõltumata soost (19). Taas tuleb esile hoiak, justkui tütar poleks perekonnas sama väärtuslik kui poeg. Katkendis tõstetakse meeste omadustena esile tugevust ja julgust. Vootele räägib Leemetile vanaisade võitlusest raudmeestega ning rõhutab nende kanget iseloomu. Ema, kes on katkendi ainus naistegelane, kujutatakse hoolitseva ja empaatilisena. Ema palub korduvalt teha Leemetil õppimisest paus, sest Leemeti keel on juba ussisõnadest haige (20; 21). Kui Leemet kuuleb lugusid vanaisade kangelaslikkusest, tahab ta kohe edasi õppida. Katkendist kerkib esile soostereotüüp, mis eeldab, et mees peab olema alati tugev ja vastupidav ning varjama oma tundeid. Ehkki teose autor Andrus Kivirähk kasutabki

selles tekstis teadlikult stereotüüpe, võimendab neid ja kohati isegi ironiseerib nende üle, siis oleks õpiku autori ülesanne juhtida sellele ka tähelepanu.

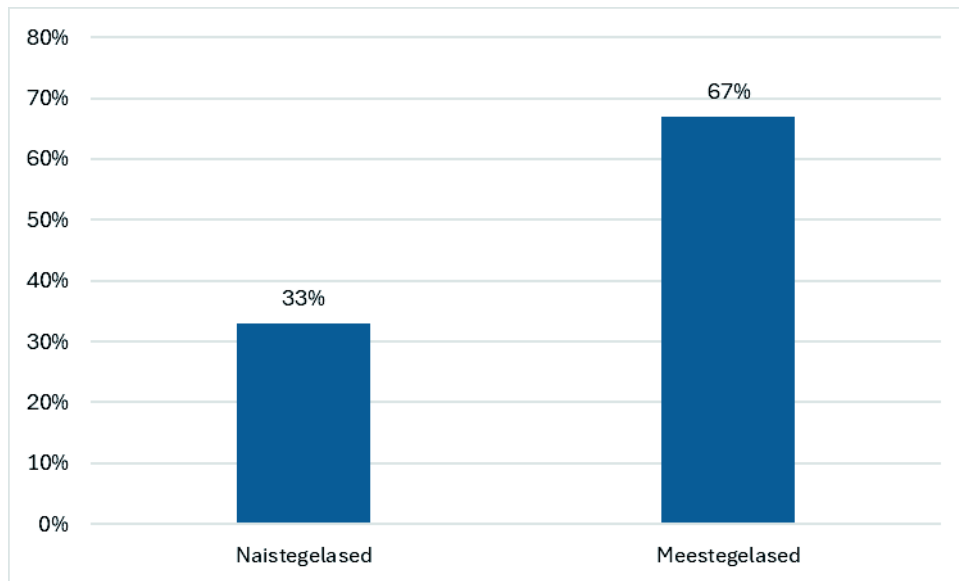
(19) *Ehk õnnestub temalgi endale järeltulija välja koolitada, näiteks oma pojast, ja nii ei sure see keel ehk lõplikult välja.* (Kruus 2011: 122–124)

(20) *Emal oli meeleheitel ja palus onu Vootelet, et ta mind vähem kurnaks ning õpetaks esialgu üksnes kõige kergemaid sisinaid, kuid onu Vootele polnud nõus.* (Kruus 2011: 122–124)

(21) *„Las ta ometi puhkab veel!” anus ema.* (Kruus 2011: 122–124)

Tekstikatkendis „Tasuja” tegutsevad peamiselt meestegelased, kes on kõik seotud sõjanduse ja võitlusega. Ainsat naistegelast mainitakse vaid korra, kui ta viibib lossisaalis. Teda pole kaasatud loo sündmuste arengusse ega aktiivsesse tegevusse, mis seab naistegelase passiivsesse taustarolli. Selline kujutus peegeldab stereotüüpi, mille järgi on mehed aktiivsed tegutsejad ja naised passiivsed kõrvalvaatajad.

Õpikus „Kirjandus meie ümber. Õpik-lugemik 7. klassile“ (Kruus 2011) esineb 57 tegelast, kellest 38 (67%) on meessoost ja 19 (33%) naissoost (vt joonis 5). Peategelastest 9 (69%) tegelast on meessoost ja 4 (31%) naissoost. See tulemus näitab, et nii üldiselt kui ka peategelaste seas on ülekaalus meestegelased. Õpikus esineb soostereotüüpe 62%-l katkenditest. Meestegelaste puhul kerkib mitmest katkendist esile stereotüüp, et mehed peavad emotsioonide väljendamist nõrkuseks. Meestegelasi kujutatakse aktiivsete, tugevate, julgete ja empaatiavõimetutena, samas kui naistegelaste puhul esilduvad pigem vastupidised omadused. Naistegelased jäävad meeste kõrval pigem kõrvalisteks. Naiste puhul ilmneb mitmest katkendist ka stereotüüp hoolitsevast ning liigselt kontrollivast emast. Üldiselt ei suuna õpik soostereotüüpe kriitiliselt hindama ega analüüsima. Vaid ühe katkendi lõpus juhitakse küsimustega tähelepanu meeste ja naiste erinevale positsioonile muinasaja ühiskonnas, mis on positiivne näide sugude võrdsuse käsitlemisest.

Joonis 5. Nais- ja meestegelaste osakaal õpikus (Kruus 2011)

5.2.2 „Kirjandus meie ümber. Õpik-lugemik 7. klassile“ (Kilusk 2022)

Käesolevas peatükis teen ülevaate, kuidas on tegelased õpiku „Kirjandus meie ümber. Õpik-lugemik 7. klassile“ (Kilusk 2022) eri teemade ja žanrite lõikes sooliselt jaotunud ning milliseid rolle ja omadusi neile tekstides omistatakse. Seeläbi vaatan ka, milliseid soostereotüüpe tekstidest esile kerkib. Samuti analüüsin, kas ja kuidas suunab õpik sugude kujutamist märkama ning analüüsima.

Õpiku (Kilusk 2022) sissejuhatavas peatükis käsitletakse järgmisi tekstikatkendeid: „Sirli, Siim ja saladused“ ja „Sajanditetagused tehnikaimed“. Soostereotüüpe nendes katkendites ei esine. Sissejuhatuses esineb üldiselt kokku 6 tegelast, kellest 4 on meessoost ja 2 naissoost. Peategelaste jaotuses on 1 meestegelane ja 1 naistegelane.

Õpiku (Kilusk 2022) peatükis „Elu nagu raamat või film“ käsitletakse järgmisi tekstikatkendeid: „Kahe heli vahel“, „Aavo Pikkuus. Kurat rattasadulas“, „Inventuur“, „Ma olen Malala“, „Ivan Orava mälestused“, „Sõjapäevikud“, „Luuseri päevik“, „On kuu kui kuldne laev ja „Robinson Crusoe“. Soostereotüüpe esineb üheksast katkendist kahes. Peatükis „Elu nagu raamat või film“ esineb üldiselt kokku 37 tegelast, kellest 21 on meessoost ja 16 naissoost. Peategelaste jaotuses on 5 meestegelast ja 3 naistegelast.

Peatükis tutvustatakse põhjalikumalt viite tõsielulist teost, mille keskmes on tuntud isikud, nagu Arvo Pärt, Aavo Pikkuus, Allan Vainola, Malala Yousafzai ja Astrid Lindgren. Ehkki meespeategelasi on üks rohkem, on sooline jaotus elulooliste katkendite puhul üldiselt tasakaalus. Katkendid pakuvad tähenduslikke käsitlusi nii meeste kui ka naiste elust. Esile tõuseb Malala Yousafzai katkend, mis tõstatab teema soolistest võimusuhetest patriarhaalses

ühiskonnas, kus piiratakse naiste õigusi, sealhulgas juurdepääsu haridusele (22). Selliste teemade kajastamine õpikus aitab õpilastel märgata, et maailmas ei ole kõikjal veel võrdsust. See aitab ka mõista, miks on oluline seista võrdsema ja õiglasema ühiskonna eest.

(22) *“Ma olen Malala” räägib Pakistani perekonnast, kes terrorismi tõttu pidi oma kodukohast lahkuma, kuid samuti saame raamatust lugeda võitlusest tütarlaste hariduse eest ja Malala vaprast isast, kes julgustas tütart kõige kiuste koolis käima. (Kilusk 2022: 30–33)*

Peatükis on lisaks tõsielulistele katkenditele käsitletud ka fiktsionaalseid tegelasi ja väljamõeldud elulugusid. Katkendis „Ivan Orava mälestused” on keskmes fiktsionaalne meestegelane Ivan Orav. Temaga koos tegutsevad katkendis kõrvaltegelastena Fred Jüssi, August Sabbe ja Jaak Kaljo. Tegemist on humoorikate väljamõeldud memuaaridega, milles domineerivad meessoost isikud. Naistegelasi katkendis ei esine.

Tekstikatkendis „Luuseri päevik” on peategelaseks kooliõpilane Nikki, kes kirjutab päevikuvormis oma elust ja mõtetest. Katkend toob esile teismelise tüdruku vaatenurga ning käsitleb tema igapäevaeluga seotud teemasid. Katkendis on esitatud joonis, millel peategelane kujutab stereotüüpset ja ideaalset tüdrukut, kelle moodi ta enda sõnul üldse ei ole. Joonisel toodud märksõnad, nagu *veatu nahk, ideaalne keha, disaineriided, maniküür, pediküür, säravad juuksed, ilu*, viitavad ühiskondlikele ootustele tüdrukute suhtes. Katkendi autoriks on naine, mis annab talle parema võimaluse anda usutavalt edasi teismelise tüdruku mõttemaailma ja muresid ning talle suunatud ootusi.

Tekstikatkend „On kuu kui kuldne laev” on inspireeritud tõsielulistest sündmustest ja jutustab Eesti paadipõgenikest. Sõjaloo kontekstis jagunevad tegelaste rollid traditsiooniliste soorollide põhjal. Naised hoolitsevad laste eest, mehed tegutsevad aktiivselt paadi juhtimisel ning ellujäämise nimel.

Peatüki viimane tekstikatkend pärineb raamatust „Robinson Crusoe”, mille peategelane on meessoost Robinson Crusoe. Teda kujutatakse julge ja seiklushimulise mehena, kes saab hakkama keerulistes ja ohtlikes olukordades. See teos on esmakordselt avaldatud aastal 1719, mistõttu on selle mõningane kallutatus ja mehekesksus ootuspärane. Õpikus puudub aga samalaadne naispeategelane, kelle puhul tuleksid esile sarnased omadused.

Õpiku (Kilusk 2022) peatükis „Kirjandus – võimalus seiklusteks” käsitletakse järgmisi tekstikatkendeid: „Kusagil maailma lõpus”, „Reisikirju”, „Huckleberry Finn”, „Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimased päevad”, „20000 ljööd vee all”, „Universumi lõpu restoran”,

„Uduprints” ja „Võlukunsti värv”. Soostereotüüpe esineb kaheksast katkendist neljas, millele keskendun ka ülevaates. Peatükis „Kirjandus – võimalus seiklusteks” esineb üldiselt kokku 31 tegelast, kellest 25 on meessoost ja 6 naissoost. Peategelaste jaotuses on 5 meestegelast ja 1 naistegelane.

Peatükk algab kahe tõsielulise reisiraamatuga. Esimene tekstikatkend pärineb Silvia Pärnmanni teosest „Kusagil maailma lõpus”, kus autor kirjeldab oma rännakuid vähetuntud ja eksootilistes paikades. Reisimise temaatika teine tekstikatkend pärineb Fred Jüssi teosest „Reisikirju”, kus ta jutustab oma seiklustest ja tähelepanekutest Eestimaa looduses. Katkendite kaudu avanevad nii mees- kui ka naissoost rändaja isiklikud kogemused. Samas ilmneb Jüssi katkendist stereotüüpne rollijaotus. Meestegelased istuvad lauas ja vestlevad, samal ajal kui perenaine tegutseb taustal hoolitsevas rollis (23). Kuigi naistegelast nimetatakse samuti nimepidi ja ta viibib seltskonnas, jääb tema roll pigem taustale ja piirneb teiste eest hoolitsemisega.

(23) *Siis kallas perenaine Juuli meile kuuma köömneteed ja meie jutustasime.*
(Kilusk 2022: 56–58)

Tekstikatkendis „Huckleberry Finn” on peategelaseks meessoost Huck. Ta peab tulema toime hirmu, võitluse ja ohtlike olukordadega. Katkendis tegutsevad peamiselt meestegelased. Mehed osalevad tagaajamises ja võitluses ning viivad aktiivselt sündmustikku edasi (24). Naistegelasi esineb vähe. Ainsana on nimepidi mainitud miss Sophiat, kes põgeneb öösel kodust (25). Samuti on tekstis mainitud korra naispere, kelle tegevuseks on sugulaste äratamine, mis näitab nende hoolitsevat ja kõrvalist rolli (26). Selline tegevuste jaotus viitab soostereotüüpidele, mille järgi mehed on aktiivsed ja tegutsevad, naised aga jäävad passiivseks. Miss Sophia on katkendis erandlik naistegelane, sest tema käitumine sarnaneb meestegelaste omaga. Ta tegutseb julgelt, võtab riski ega jää passiivseks kõrvalvaatajaks.

(24) *Nii ruttu olid püssid käes ja mehed sadulas – seda pole enne nähtud.* (Kilusk 2022: 60–62)

(25) *Noh, miss Sophia ju põgenes! Põgenes jah. Öösi põgenes, keegi ei tea millal. Põgenes, et noorele Harney Shepherdsonile mehele minna – teate küll.* (Kilusk 2022: 60–62)

(26) *Naispere läks sugulasi jalule ajama.* (Kilusk 2022: 60–62)

Tekstikatkendis „Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimased päevad” on peategelaseks meessoost Gabriel. Taas domineerivad katkendis põhiliselt meestegelased, nagu Risbiter, Delvig ja Agnese isa Mönnikhusen. Ainsaks naistegelaseks, kes katkendis esineb, on Agnes. Ta on aktiivne ja iseteadlik tegelane, kes mõjutab sündmuste kulgu. Agnes eristub soostereotüübilisest naistegelasest, kes on enamasti sündmuste taustal või passiivses rollis.

Tekstikatkendis „Universumi lõpu restoran“ esinevad põhiliselt meestegelased, kuid nende seas esineb ka üks naistegelane. Teda mainitakse tekstis vaid ühel korral ning nimetatakse naisolevuseks (27). Selline nimetamisviis rõhutab naistegelase kõrvalist ja määratlemata rolli. Samuti mõjub see alandavalt ning peegeldab seksistlikku hoiakut, et naine on võrreldes mehega vähem isikustatud.

(27) *“Ja selle reisijad?” “Maa-mees on pardal.” “Oivaline! Ja...?” “Üks naisolevus selleltsamalt planeedilt.”* (Kilusk 2022: 74–77)

Tekstikatkendis „Uduprints” on peategelaseks poiss nimega Max. Temaga koos esinevad katkendis veel kõrvaltegelastena Roland ja Alicia. Poisid sukelduvad meresügavusse laevavrakki uurima, samal ajal kui tüdruk Alicia jääb kõrvalvaatajaks ning lehvitab kaldalt (28). Tegemist on soostereotüüpse olukorraga, kus poisid võtavad ette midagi ohtlikku ja seikluslikku. Tüdruk jääb passiivsesse ja toetavasse rolli.

(28) *Max heitis viimase pilgu ranna poole ja nägi, kuidas Alicia talle naeratades lehvitas.* (Kilusk 2022: 79–81)

Peatükis leidub ka kaks tekstikatkendit, milles esinevad ainult mehed. Tekstikatkend „Võlukunsti värv” kirjeldab ohtlikku ja vägivaldset olukorda, kus tegutsevad üksnes meestegelased. Ka tekstikatkendis „20000 ljööd vee all” on kõik tegelased meessoost ning seal on teemadeks seiklemine ja teadus. Peatükis puuduvad samalaadsed tekstikatkendid, kus seikluslikus temaatikas tõuseksid esile ka naistegelased. Meestekesksed katkendid süvendavad soostereotüüpi, et seiklemine ja riskide võtmine on omane vaid meestele.

Õpiku (Kilusk 2022) peatükis „Noorsookirjandus” käsitletakse järgmisi tekstikatkendeid: „Kuidas minust sai narkomaan”, „Teibitud suu”, „Süü on tähtedel” ja „Nullpunkt”. Soolisi stereotüüpe esineb neljast katkendist kahes. Peatükis „Noorsookirjandus” esineb üldiselt kokku 14 tegelast, kellest 8 on meessoost ja 6 naissoost. Peategelaste jaotuses on 2 meestegelast ja 2 naistegelast.

Tekstikatkendis „Kuidas minust sai narkomaan” on peategelaseks meessoost mina-tegelane. Kõrvaltegelased on Risto ja tema tüdruksõber Annika. Risto on narkomaan, kelle halval mõjul kaldub ka tema tüdruksõber Annika senisest elust kõrvale. Annikat kirjeldatakse katkendis kui korralikku ja sihikindlat õpilast, kuid lõpuks saab temast narkomaan ning ta sureb. Ta kaldub oma rajalt kõrvale just Risto tõttu (29). Sellisel viisil tegelaste kujutamine peegeldab stereotüüpi, mille kohaselt naine on mõjutatav ning mees on mõjukas ja riskialdis. Annika lugu ei arene iseseisvalt, vaid on seotud tugevalt meestegelase valikutega.

(29) *Annika oli viisakas, tark ja üleüldse tore tüdruk. Ta õppis Tartu Ülikoolis eesti keele filoloogiat. Kõik hinded olla viied olnud. Jutut käigus tuli välja, et Risto on selle tüdruku salaja orki tõmmanud.* (Kilusk 2022: 114–117)

Tekstikatkendis „Teibitud suu” on peategelaseks tüdruk, kellel on anoreksia. Lisaks talle mainitakse tekstis ka teisi tüdrukuid, kes põevad anoreksiat ja kellega peategelane haiglas kohtub. Katkendi põhjal võib jääda mulje, et söömishäired puudutavad ainult tüdrukuid. Seetõttu on katkendi lõpus toodud õpilasele eneseanalüüsi ülesanne, millele eelneb selgitus, et söömishäired võivad esineda ka poistel (30). Selgitus aitab vältida soostereotüüpide süvendamist ning suunab mõistma, et söömishäired ei ole ainult tüdrukute probleem. Ehkki stereotüüpselt räägitakse söömishäiretest rohkem tüdrukute puhul, mõjutavad need ka poisse. Näiteks levivad sotsiaalmeedias ja mõjuisikute kaudu ohtlikud kehakuvandi standardid poistele. Üheks selliseks nähtuseks on *looksmaxxing*, mis tähendab välimuse äärmuslikku parandamist ja võib seetõttu viia ebaterve suhtumiseni oma kehasse (Farrell 2024; Osborne 2024). Sellised hoiakud avaldavad survet poistele, mistõttu on oluline, et ka nende kogemused oleksid selles kontekstis nähtavad.

(30) *Kuigi näib, et söömishäired vaevavad eelkõige tütarlapsi, pole see sugugi nii, sest söömishäirete käes vaevlevad ka paljud poisid. Niisiis on see laiem probleem, millesse tuleb suhtuda mõistmise ja tähelepanuga.* (Kilusk 2022: 118–120)

Tekstikatkendis „Süü on tähtedel” on peategelaseks vähihaige tüdruk. Kõrvaltegelastena esinevad katkendis ema, doktor Jim, tugirühma juht Patrick ja vähihaige poiss Isaac. Peategelane soovib oma vanemaid rõõmustada ja nende ootusi täita (31). Tüdruku vanematest on aga katkendis kujutatud ainult ema, kes on hoolitsev, murelik ja proovib igal võimalikul

viisil oma tüdrikuid aidata (32). Seetõttu peegeldub katkendist soostereotüüp, mille kohaselt laste eest hoolitsemine on eelkõige ema vastutus.

(31) *Ma läksin Tugirühma samal põhjusel, miks olin kunagi lasknud pelgalt poolteiseaastase väljaõppega õdedel mürgitada mind eksootiliste nimedega kemikaalidega: ma tahtsin oma vanematele heameelt teha.* (Kilusk 2022: 121–124)

(32) *Mina: „Ma keeldun Tugirühma minemast.” Ema: „Üks depressiooni sümptomeid on tegevusetus.” Mina: „Palun lase mul „Ameerika supermodell” vaadata. See on ju tegevus.” Ema: „Telerivaatamine ei ole millegi tegemine.”* (Kilusk 2022: 121–124)

Õpiku (Kilusk 2022) peatükis „Folkloor meie ümber ja sees” tutvustatakse erinevaid rahvaluule liike ja nende näiteid. Soostereotüüpe esineb neljast katkendist ühes. Peatükis „Folkloor meie ümber ja sees” esineb üldiselt kokku 22 tegelast, kellest 12 on meessoost ja 10 naissoost. Peategelaste jaotuses on 3 meestegelast ja 1 naistegelane.

Peatüki katkendis „Kolm koera” on nii peategelane kui ka kõrvaltegelased meessoost. Ainsaks naistegelaseks on kuningatütar, kelle positsioon sõltub tema isast, kes on kuningas. Kuningatütar esineb loo alguses passiivse ohvrina, keda kavatsetakse ohverdada maole, et kaitsta ülejäänud kuningriigi elanikke (33). Kutsar ähvardab kuningatütart uputada, kui see oma isale ei valeta, et tema päästis ta elu (34). Kuningas on see, kes otsustab, kellele tema tütar naiseks läheb (35). Naistegelase ehk kuningatütre saatus sõltub ainult meeste otsustest. Ka loo peategelase taust rõhutab just isa olulisust. Peategelast nimetatakse isa pojana, ema seejuures ei mainita (36). Alles loo lõpus mainitakse peategelase vanemaid, kuid ka seal ei tule ema esile. Selline kujutamiski viis rõhutab, et loo keskmes on mehed ning naised jäävad tagaplaanile. Lugu peegeldab ka soostereotüüpi, mille järgi mees on otsustaja ja naine alluv, kellel pole sõnaõigust. Kuna muinasjutud põhinevad sageli traditsioonilistel soorollidel ja esindavad arhailist ühiskonnakorda, siis esineb neis rohkelt stereotüüpe. Kui õpikus käsitletakse mõnda muinasjuttu, siis peaks suunama õpilast stereotüüpe märkama ning ka kriitiliselt analüüsima, kuid antud õpik seda ei tee.

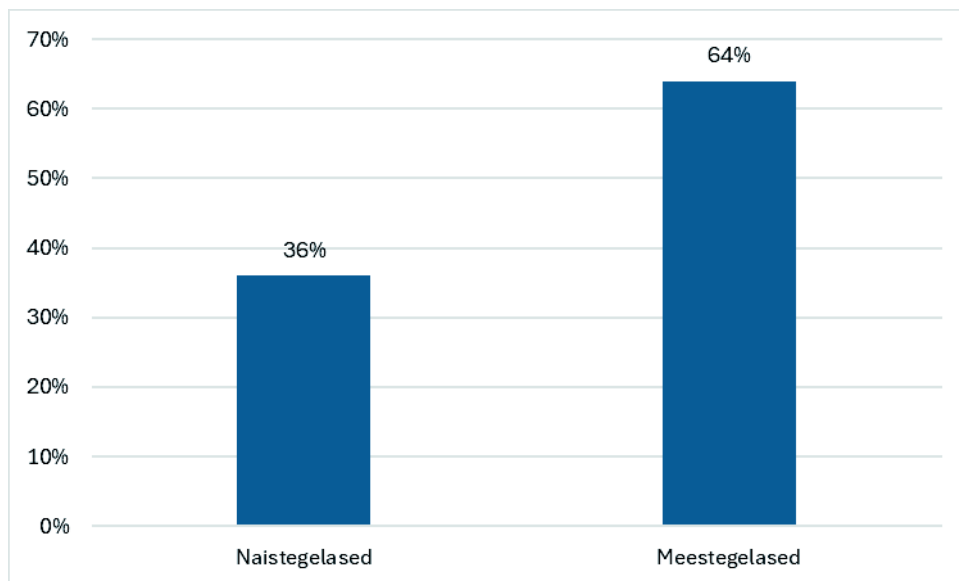
(33) *Kutsar vastas: „Tõlla sees on kuningatütar ja ma viin teda mao kätte, et madu ta ära sööb. Meie riigis on üks tige madu, see hukkab kõik inimesed ära, kui talle igal aastal üht puhast, ilmsüüta neitsit toiduks ei viida.”* (Kilusk 2022: 148–149)

(34) *Kui kuningatütar kodu poole sõitis, pidas kutsar hobused jõe ääres kinni ja ütles: „Kui sa nüüd ei vannu igaihele kodus ütelda, et mina sind kurjast loomast päästsin, siis viskan su jõkke ja uputan ära.”* (Kilusk 2022: 148–149)

(35) *Kui kuningas oma tüdruku elusalt nägi ja kuulis, et kutsar ta päästnud, tahtis ta selsamal päeval veel pulmi teha ning vihastas, kui tüdruk ühe aasta järelemõtlemiseks palus.* (Kilusk 2022: 148–149)

(36) *Ühel isal oli kaks poega, üks oli tark, teine rumal.* (Kilusk 2022: 148–149)

Kokkuvõttes esineb õpikus „Kirjandus meie ümber. Õpik-lugemik 7. klassile“ (Kilusk 2022) 110 tegelast, kellest 70 (64%) on meessoost ja 40 (36%) naissoost. Peategelastest 16 (67%) tegelast on meessoost ja 8 (33%) naissoost (vt joonis 6). Õpikus esineb soostereotüüpe 33%-l katkenditest. Naistegelasi kujutatakse stereotüüpset hoolitsevas või kõrvalises rollis, tihti ka meestest sõltavana. Meestegelased on tihti loo keskmes, aktiivsed, mõjukad ja võtavad riske. Esineb ka mitmeid positiivseid näiteid, mis soodustavad soolise võrdõiguslikkuse edendamist. Näiteks esineb tekste, kus naistegelane on sarnaselt meestegelastele iseteadlik ja aktiivne. Samuti käsitletakse õpikus elulooraamatuid, mis pakuvad tähenduslikke käsitlusi nii meeste kui ka naiste elust. Nende seast kerkib esile Malala Yousafzai teos, mis juhib tähelepanu, et meeste ja naiste võrdsus pole loomulik, vaid selle eest on oluline seista. Ühe katkendi järel on ka ülesanne, kus juhitakse tähelepanu, et söömishäired pole ainult tüdrukute probleem, vaid seda võib esineda ka poistel. Üldiselt puuduvad aga õpikus tekstikatkendite järel suunavad küsimused, mis aitaksid õpilasel tekste paremini mõista. Jääb segaseks, miks on autor just need tekstid valinud ja milliseid aspekte on ta nende puhul oluliseks pidanud, mida õpilastega arutada.

Joonis 6. Nais- ja meestegelaste osakaal õpikus (Kilusk 2022)

5.2.3 „Labürint. Kirjanduse õpik 7. klassile“ (Kivisilla jt 2024)

Käesolevas peatükis teen ülevaate, kuidas on tegelased õpiku „Labürint. Kirjanduse õpik 7. klassile“ (Kivisilla jt 2024) eri teemade ja žanrite lõikes sooliselt jaotunud ning milliseid rolle ja omadusi neile tekstides omistatakse. Seeläbi vaatan ka, milliseid soostereotüüpe tekstidest esile kerkib. Samuti analüüsin, kas ja kuidas suunab õpik sugude kujutamist märkama ning analüüsima.

Õpiku (Kivisilla jt 2024) peatükis „Elud ja lood“ käsitletakse järgmisi tekstikatkendeid: „Vaadeldes rändavaid pilvi“, „Kevade“, „Anne Franki päevik“ ja „Siberi haiku“. Soolisi stereotüüpe esineb neljast katkendist kahes. Peatükis „Elud ja lood“ esineb üldiselt kokku 22 tegelast, kellest 15 on meessoost ja 7 naissoost. Peategelaste jaotuses on 3 meestegelast ja 1 naistegelane.

Peatüki esimene katkend pärineb O. Lutsu mälestusteraamatust „Vaadeldes rändavaid pilvi“, mille peategelane on koolipoiss Andres. Kõrvaltegelastena tegutsevad Andrese isa, Andrese uus sõber Voldemar ja köster Leiter. Mälestusteraamatu katkendi võrdluseks on toodud ka katkend Lutsu teosest „Kevade“. Mõlemas katkendis on poisid kooliõpilastena aktiivsemad ja silmapaistvamad. Nad saavad tekstis rohkem tähelepanu kui tüdrukud. Tüdrukud jäävad poistega võrreldes pigem taustale (37) või ei ole üldse esindatud. Ainuke naistegelane, keda nimepidi nimetatakse, on Teele. Kerkib esile stereotüüp, et poisid on aktiivsed, lärmakad ja pidevalt sündmuste keskmes ning tüdrukud on nende kõrval tagasihoidlikud ja kõrvalised, kes vaikselt koos kõhutavad ja klatšivad.

(37) *Tüdrukute pool oli hoopis vaiksem. Need, ajasid pead kokku, sosistasid ja kõhistasid naerda.* (Kivisilla jt 2024: 19–21)

Tekstikatkendis „Anne Franki päevik” peategelane on naissoost Anne Frank, kelle päevik kajastab juutide elu 20. sajandi keerulistes oludes ning Anne’i isiklikku arengut teismelise tüdrukuna. Selles peatükis paistavad rohkem silma naistegelased. Näiteks on katkendis aktiivne naistegelane Miep, kelle kõrval tuuakse välja ka tema abikaasa Jan (38). See on vastupidine tavapärasele stereotüübile, kus aktiivsem tegelane on tihti mees ja tema kõrval mainitakse abikaasana ka naist.

(38) *Miep töötab 1933. aastast peale isa juures äris ja on saanud meile lähedaseks tuttavaks, nagu ka tema vastne abikaasa Jan.* (Kivisilla jt 2024: 24–26)

Õpiku (Kivisilla jt 2024) peatükis „Noortekirjandus” käsitletakse järgmisi tekstikatkendeid: „Kuidas elad, Ann?”, „Pea suu!” ja „Olen kolmeteistkümne aastane”. Soolisi stereotüüpe esineb kolmest katkendist kahes. Peatükis „Noortekirjandus” esineb üldiselt kokku 12 tegelast, kellest 9 on meessoost ja 3 naissoost. Peategelaste jaotuses on 2 meestegelast ja 2 naistegelast.

Tekstikatkendis „Kuidas elad, Ann?” on peategelaseks teismeline tüdruk Ann. See katkend esineb ka Kruusa õpikus (2011), mida eelnevalt käsitlesin (vt peatükk 5.2.1). Mõlemas õpikus tuuakse katkend välja samamoodi, ehkki selles veidi lühemal kujul. Ema kujutatakse perekondlikus rollis aktiivse ja hoolitseva, kuid ka liigselt nõudliku ning kontrollivana (39). Isa on peategelase Anni arvates leebema iseloomuga kui ema (40). Kui Ann satub pahandusse, märgib isa, et tütre käitumine oli vale, kuid rõhutab seejuures ema pahameelt, mitte enda tundeid (41). Ka siin katkendis tuleb esile sama eeldus, mille järgi oodatakse naiselt vanemlikus rollis rohkem hoolitsust. Hoolitsevate emade stereotüübi kõrval on ka stereotüüp, mille järgi emad on liiga kontrollivad ja nõudlikud. (Caplan 2002) Õpik ei juhi tähelepanu katkendis perekondlikele suhetele ega rollidele, mille kaudu saaks vältida ettekujutust, nagu oleks sellised soostereotüübid loomulikud.

(39) *Ema lõi juba mitu nädalat lokku, et sahvrist tuleb tühjad pudelid ja ajalehed ära viia, tal pole seal enam üldse ruumi. Isa kuulas neid ettekandeid kannataja näoga ja ütles alandlikult muudkui jah-jah.* (Kivisilla jt 2024: 38–41)

(40) *Isaga on mul tegelikult tunduvalt lihtsam suhelda kui emaga. Isa ei torgi mind lakkamatult tagant, näiteks kui ta näeb, et ma niisama telekat vahin, ei sunni ta mind hoopis raamatuid lugema.* (Kivisilla jt 2024: 38–41)

(41) *Saaliukse peal seisis isa põigiti ees, võttis mul õlgade ümbert kinni ja ütles: "Noh, neiu. Kas nii täidetakse kokkuleppeid? Ema on marus ja sinu käitumine inetu."* (Kivisilla jt 2024: 38–41)

Tekstikatkendis „Pea Suu!”, on peategelasteks teismelised väliseesti noored Tiina ja Ville. Katkendi kaudu saavad õpikus mõlemad tegelased võrdselt sõna ehk avatakse nii Tiina kui ka Ville elu ja sisemaailma. Katkendis esineb tekstilõik, mis viitab levinud stereotübile, et naise väärtus on seotud tema välimusega (42). Tekstilõigus esitatakse ootusi ka poiste kohta. Jääb mulje, et poisid peaksid väärtustama ainult tüdrukute välimust, justkui oleks see kõige olulisem omadus (42). Kuigi katkendis kõlab kriitilisi mõtteid nais- ja meessoost kohta, ei suuna õpik sellele tähelepanu ega esita selle kohta küsimusi. See võib jätta mulje, et kirjeldatud hoiakud on iseenesestmõistetavad ega vääri põhjalikumalt käsitlemist.

(42) *Kogu ühiskond on niimoodi üles ehitatud, et naised peavad olema ilusad. Vaadake ainult ajalehti või televisiooni või lugege mis romaani tahes! Poisid vaatavad ainult ilusaid tüdrukuid. See on juba nii. Ja mitte ainult poisid – ilus fassaad avab ukсед igale poole.* (Kivisilla jt 2024: 45–48)

Õpiku (Kivisilla jt 2024) peatükis „Raamatuga seiklemas” käsitletakse järgmisi tekstikatkendeid: „Kiviaja puudutus”, „Romantika”, „Jaaniöö” ja „Kohtumine Taageperas”. Soostereotüüpe esineb neljast katkendist kahes. Peatükis „Raamatuga seiklemas” esineb üldiselt kokku 10 tegelast, kellest 7 on meessoost ja 3 naissoost. Peategelasteks on 5 meestegelast, naispeategelasi ei ole.

Peatüki esimene katkend on tõsieluline ning pärineb raamatust „Kiviaja puudutus”. Katkendi minategelaseks on rändaja Hendrik Relve, kes jagab teoses oma reisimuljeid ning -lugusid. Tõsieluliste rännulugude valikus on esile toodud ainult ühe meessoost rändaja kogemus, mida on käsitletud põhjalikult kaheksa lehekülje ulatuses. Ühegi naissoost isiku lugusid ega kogemusi pole rändamise temaatikas esile toodud.

Peatüki teine katkend on seikluslugu „Romantika”, kus peategelasteks on isa ja poeg ning kõrvaltegelaseks on ema. Katkendis on selgelt eristatud meeste ja naiste rollid. Isa ja poeg lähevad paadiga merele seiklema. Ema meresõidule kaasa ei lähe. Tema teeb aga sõiduks

ettevalmistusi, pakib asju, teeb süüa ja jääb ise koju (43; 44). Isa ja poega kujutatakse aktiivsete ja seiklejatena. Ema jääb passiivsesse ja kodusesse rolli. Eeldatakse, et teiste eest hoolitsemine on tema romantika (45). Selline rollijaotus järgib traditsioonilisi soostereotüüpe. Õpik ei kutsu lugejat nende üle arutlema ega paku ka võimalust neid kriitiliselt käsitleda.

(43) *Minu isa oli romantik. Romantik on see, kes võtab midagi ette, et ilusaid asju näha. Võibolla oli ema ka romantik, aga tal polnud selleks eriti aega.* (Kivisilla jt 2024: 98–99)

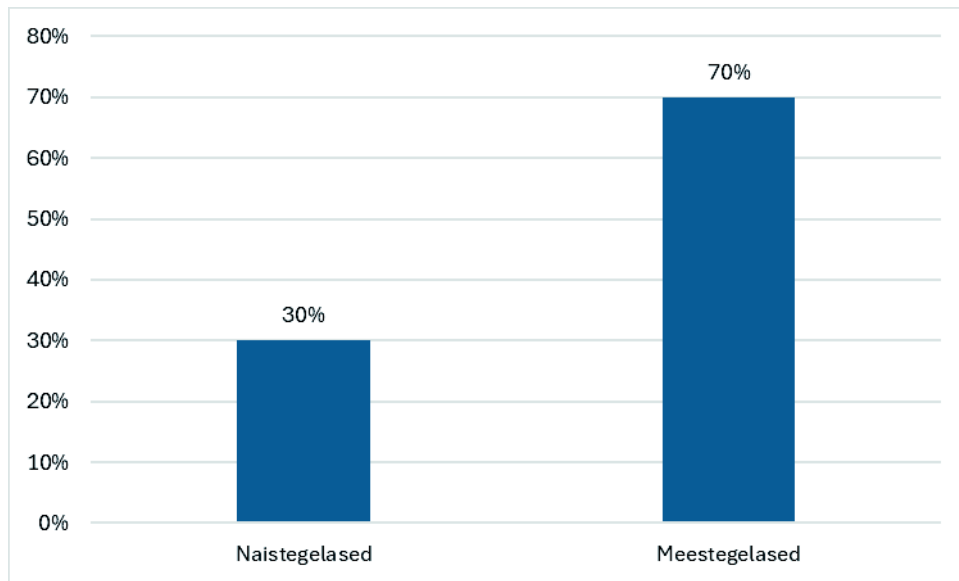
(44) *Söögiks praadis ema pannkooke, mõnele pani suhkrut vahele, mõnele mett vahele. /.../ Isa oli mootori korda teinud ja ta nägu tundus õnnelik, kui ta emale lehvitas.* (Kivisilla jt 2024: 98–99)

(45) *Ema pidi küll koju jääma, aga ta tahtis meie eest hoolitseda – see oli vist tema romantika.* (Kivisilla jt 2024: 98–99)

Tekstikatkendis „Jaaniöö” on keskmes meessoost tegelane Tabi, kes täidab loos aktiivset rolli. Tabi naine jääb passiivseks kõrvaltegelaseks, kelle roll on piirdunud perenaise staatusega. Teda ei nimetata nimepidi (46) ega kujutata iseseisva tegutsejana. Selline kujutamine kinnitab soostereotüüpe, kus mees on aktiivne tegutseja ning naine jääb mehe kõrval tagaplaanile ja temast sõltuvaks. Õpik ei suuna lugejat analüüsima tegelaste kujutamist ega rolle, vaid keskendub peamiselt loo sündmustiku käsitlemisele.

(46) *Tabit, ta perenaist ja lapsi nähes muutus vanapagana nägu lahkeks /.../* (Kivisilla jt 2024: 104–107)

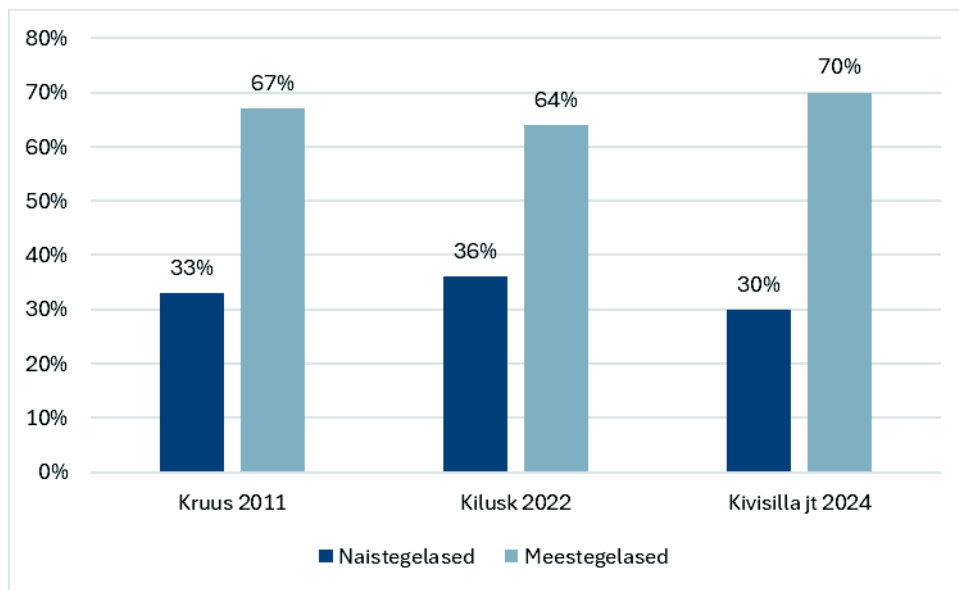
Kokkuvõttes esineb õpikus „Labürint. Kirjanduse õpik 7. klassile“ (Kivisilla jt 2024) 44 tegelast, kellest 31 (70%) on meessoost ja 13 (30%) naissoost (vt joonis 7). Peategelastest jaotuses on 10 (77%) meestegelast ja 3 (23%) naistegelast. Õpikus esineb soostereotüüpe 56%-l katkenditest. Meestegelasi kujutatakse tihti aktiivsete ja julgetena, samas naistegelasi nende kõrval stereotüüpselt hoolitsevate, tagasihoidlike ja kõrvalistena. Ka rändamise temaatikas ei tule õpikus esile mitte ühtegi naistegelast. Siiski esineb õpikus ka katkendeid, kus loo keskmes on naistegelane, näiteks eluloolistest teostest Anne Frank. Üldiselt ei suuna õpik kordagi stereotüüpseid hoiakuid ega soorolle analüüsima, mis võib jätta lugejale mulje, et need on loomulikud ega väärigi tähelepanu.

Joonis 7. Nais- ja meestegelaste osakaal õpikus (Kivisilla jt 2024)

5.2.3 Vahekokkuvõte ja võrdlus

Kõigis kolmes analüüsitud õpikus (Kruus 2011; Kilusk 2022; Kivisilla jt 2024) on meestegelasi rohkem kui naistegelasi (vt joonis 8). Ka peategelaste hulgas on kõigis õpikutes meestegelasi rohkem. Kruusa (2011) õpikus on 57 tegelast, kellest 38 (67%) on meessoost ja 19 (33%) naissoost. Kiluski (2022) õpikus on 110 tegelast, kellest 70 (64%) on meessoost ja 40 (36%) naissoost. Kivisilla jt (2024) õpikus on 44 tegelast, kellest 31 (70%) on meessoost ja 13 (30%) naissoost. Ehkki tulemused on protsentuaalselt üsna sarnased, siis on Kiluski (2022) õpik tegelaste soolises esindatuses kõige võrdsem. Kõige ebavõrdsem on tegelaste esindatus Kivisilla jt (2024) õpikus. Meestegelaste rohkus haakub varasemate uuringutega, mis näitavad samuti, et naiste osakaal on õpikutes märkimisväärselt väiksem (Järviste 2002; Värs 2002). Seega tuleb esile, et meeste ja naiste esindatus ei ole uuemates õpikutes oluliselt tasakaalustatumaks muutunud.

Joonis 8. Nais- ja meestegelaste osakaal õpikutes (Kruus 2011; Kilusk 2022; Kivisilla jt 2024)

Soostereotüüpide esinemissagedus on kõigis õpikutes erinev. Kõige rohkem soostereotüüpseid hoiakuid leidub Kruusa (2011) õpikus: 62%-l katkenditest. Kivisilla jt (2024) õpikus on see esinemissagedus 56%. Kiluski (2022) õpikus on soostereotüüpe märgata vaid 33%-l katkenditest. Seega on õpikutest kõige stereotüüpsem Kruusa (2011) õpik ning kõige vähem stereotüüpseid katkendeid esineb Kiluski (2022) õpikus.

Õpikute katkenditest tuleb esile mitmeid stereotüüpe nii naiste kui ka meeste kohta. Naistegelasi kujutatakse hoolitsevate, emotsionaalsete, empaatiliste ja tagasihoidlikena. Naised jäävad tihti meeste kõrval pigem toetavasse või kõrvalisse rolli. Sageli on nad seotud ka hoolitsevate tegevustega, näiteks laste eest hoolitsemine või majapidamistööd, milles mehi ei kujutata. Mehi kujutatakse tekstides vastupidiselt aktiivsete, jõuliste, empaatiavõimetusena. Tihti on nad juhtivates ning mõjukates rollides, mis on vastupidine naiste kujutamisele. Naisi esineb sellistes rollides harva ja erandlikult. Tuleb esile ka hoiakut, et meeste puhul nähakse tunnete väljendamist nõrkusena. Selline kujutamiseviis haakub soostereotüübidega, mille järgi oodatakse meestelt jõulisust, domineerimist ja emotsioonide vaoshoidmist, kuid naistelt hoolivust, empaatiat ja tagasihoidlikust (Prentice, Carranza 2002; Schneider 2005). Õpikutest leitud stereotüüpsed kujutised langevad kohati kokku varasemate uuringute tulemustega, mille järgi on mehed õpikutes rohkem esile tõstetud kui naised (Hiieväli 2002; Järviste 2002; Kukner 2002; Värs 2002). Mehed on aktiivsed ning mitmekesistes rollides, samas kui naised on pigem kõrvalised ja passiivsed. Selline kujutamiseviis mõjutab õpilaste arusaamu meeste ja naiste rollidest ning süvendab soostereotüüpe. Neid pole õpikutes aga alati võimalik täielikult vältida, sest paljud kirjandusteosed ajaloo annavad edasi traditsioonilisi soorolle. Eesmärk pole

selliseid teoseid tühistada, vaid aidata õpilastel nendes sisalduvaid stereotüüpe märgata ja mõista ning õppida neid kriitiliselt analüüsima.

Kuigi eelnevalt käsitletu näitab, et soostereotüübid on õpikutes laialt levinud, ei juhi õpikud neile tähelepanu. Seega võivad soostereotüüpsed kujutised tunduda loomulikud ning kinnistada seeläbi üldistavaid hoiakuid meeste ja naiste kohta. Esineb vaid erandlikke näiteid, kus käsitletakse soolise võrdsuse teemat. Näiteks Kiluski (2022) õpikus esineb katkend Malala Yousafzai raamatust, mis suunab tähelepanu soolise ebavõrdsuse teemale. Malala Yousafzai käsitlemine tuuakse positiivse näitena välja ka uuringus, mis analüüsis Jaapani inglise keele kui võõrkeele õpikut (Lee 2018). See näitab, et on tehtud teadlikke pingutusi naiste rolli esile tõstmiseks ning sooliste eelarvamuste vähendamiseks. Siiski ei esita Kiluski (2022) õpik selle katkendi kohta suunavaid küsimusi, mis aitaksid teemat põhjalikumalt käsitleda. Siinkohal jääb vastutus õpetajatele, kes võiksid suunata õpilasi soostereotüüpe märkama ning nende üle arutama. Samas võiksid ka õpikute autorid käsitleda õpikutes teadlikumalt soolisi teemasid ning lisada katkendite juurde suunavaid küsimusi, mis aitaksid soostereotüüpe märgata ja kriitiliselt analüüsida.

5.3 Soospetsiifiline sõnavara

Varasemad uuringud soospetsiifiliste sõnade kohta on näidanud, et eesti keeles esinev sooline markeerimine ei ole neutraalne (Kaukonen 2022; Puna 2006; Olt 2004). Õpikutes kasutatav soospetsiifiline sõnavara võib süvendada soostereotüüpe, mis on piiravad ja ebaõiglased. Järgnevalt teen ülevaate, millist soospetsiifilist sõnavara vaadeldud kirjandusõpikute tekstides leidub ning milliseid stereotüüpe see peegeldab.

Kõige enam soospetsiifilisi sõnu tuleb esile õpikust „Kahekõne 1. 7. klassi kirjandusõpik“ (Kruus 2011). Tekstidest kogutud soospetsiifilistest sõnadest 13 (87%) viitavad meessoole ja 2 (13%) naissoole. Meessugu markeerivateks sõnadeks on *kojamees*, *esimees*, *nupumees*, *teemees*, *sõjamees*, *killamees*, *raudmees*, *lossimees*, *seltsimees*, *ratsamees*, *teraspoiss*, *talupoeg* ja *peremees*. Mitmed neist soospetsiifilistest sõnadest on seotud tegevustega, mida peetakse stereotüüpselt meeste omaks. Näiteks sõjanduses tulevad esile sõnad *sõjamees* (47), *raudmees* ja *ratsamees* ning juhtimises *peremees* (48), *esimees* ja *lossimees* (49). See kinnitab Kerli Puna (2006) leidu, mille järgi on eesti keele soospetsiifiline sõnavara seotud traditsiooniliste soorollidega ning *mees*-lõpp tähistab rohkem tegevusalasid, sest mehed said parema ligipääsu eri ametitele. Õpikus leidub ka sõnu, mille kaudu rõhutatakse n-ö mehelikke omadusi. Sõnad *teraspoiss* ja *raudmees* (50) rõhutavad mehe tugevust ja

vastupidavust. Sõna *nupumees* rõhutab mehe tarkust ja nutikust. Sõnad *ratsamees* ja *teemees* (51) rõhutavad mehe aktiivsust ning liikumisvabadust, seejuures *ratsamees* viitab ratsutamisele ja *teemees* rändamisele. Samas tekstis, kus esineb sõna *ratsamees*, kasutatakse ka sooneutraalselt väljendit *ratsanik*, mis viitab samale tegelasele ilma soolise markeerimiseta (52). Naissugu markeerivateks sõnadeks on *naisori* ja *kojanaine*. Sõna *kojanaine* viitab hooldus- ja abitegevustele. Sõna *naisori* (53) viitab alluvale positsioonile ja sunnitööle. Need sõnad peegeldavad soostereotüüpe, mille järgi naiste rollid on seotud madalama staatuse ja hooldustegevustega, kuid meeste rollid jõu, aktiivsuse ja kõrgema positsiooniga.

(47) *Mis meie teame, on siis lühidalt see, et vanad eestlased kui üks prii rahvas hoolsaste põldu harisid, mere peal palju kauplesid ja vahvate sõjameeste nime all kõigis põhjapoolseis maades kuulsad ja kardetud olid.* (Kruus 2011: 108)

(48) *Need, kes just praegu seda kasutavad, on ilmselt kaks peremeest minemas oma kevadisi heinamaid puhastama.* (Kruus 2011: 49)

(49) *Hoovis võitlesid lossimehed meeheheitlikult /.../* (Kruus 2011: 128)

(50) *Selles maailmas on Põhja Konn, kes aitab metsarahval raudmeestega võidelda /.../* (Kruus 2011: 126)

(51) *Sant aga võtnud mõisast eemale jõudes koormast paremad riided, pannud selga ja läinud kui aus teemees kunagi oma koormaga edasi.* (Kruus 2011: 97)

(52) *Tasuja tahtis parajasti jalga lossitrepile tõsta, kui üksik ratsamees tuhatnelja lossivõravast sisse kihutas. /.../ “Mina tulen otse Tallinna pool,” pajatas ratsanik lõõtsutades.* (Kruus 2011: 129)

(53) *Mõlemi taga tuli hoonetest välja inimesi ja vaatas neile järele: naisi, parajasti last imetades, lühikeseks lõigatud juustega noorikuid, pikkade palmikutega neiused ning mõnda ümmardajat ja naisorja, kes oma lihtsamas töördivastuseski juba erinesid isandrahvast või säilitasid hilpudeksi veel oma kodumaa riietuse omapära.* (Kruus 2011: 115)

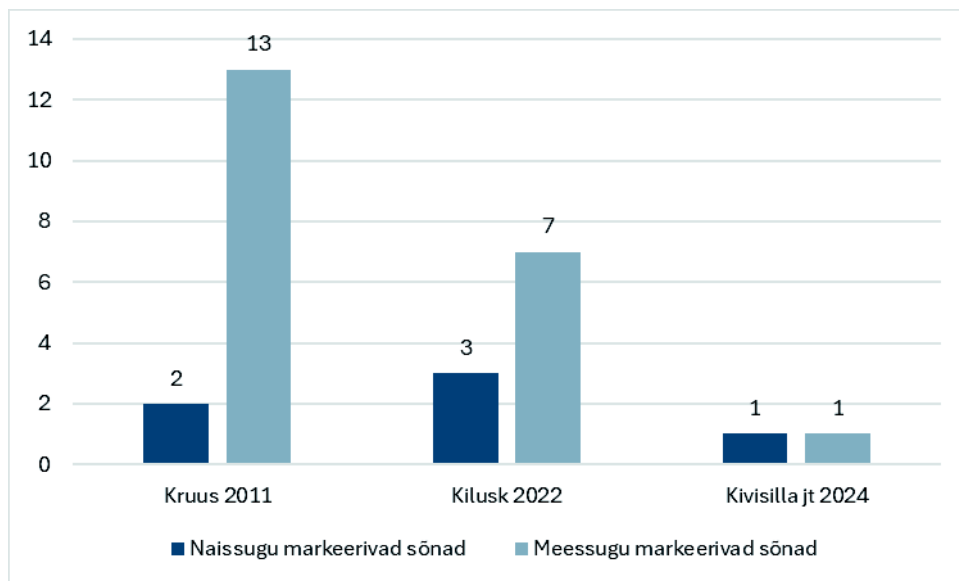
Mitmeid soospetsiifilisi sõnu tuleb esile ka õpikust „Kirjandus meie ümber. Õpik-lugemik 7. klassile“ (Kilusk 2022). Tekstidest kogutud soospetsiifilistest sõnadest 7 (70%) viitavad meessoole ja 3 (30%) naissoole. Meessugu markeerivateks sõnadeks on *meesõpetaja*, *meremees*, *kaupmees*, *teadusemees*, *roolimees*, *metsavend* ja *meeskond*. Sõna *meesõpetaja* rõhutab, et õpetaja on meessoost, sest tänapäeval seostatakse õpetajaametit stereotüüpselt naissooga. *Meesõpetaja* esineb tekstikatkendis „Ma olen Malala”, kus selgitatakse, et Pakistani

ühiskonnas võivad naised töötada vaid arsti või õpetajana (54), mis põhjendab samuti *mees*-liite kasutamist. Sõnad *meremees*, *kaupmees*, *teadusemees*, *roolimees* ja *metsavend* kujutavad mehi tegutsemas erinevates tegevusvaldkondades, näiteks merenduses, äris ja teaduses. Meessugu markeerivatest sõnadest erineb *metsavend*, kus *mees*-liite asemel esineb liide *-vend*. Naissugu markeerivateks sõnadeks on *rüütlipreili*, *naisolevus* ja *kalurimammi*. Naissugu markeerivate sõnade puhul ei tule esile kindlaid tegevusvaldkondi, välja arvatud *rüütlipreili*, mis viitab naissoost rüütlile. Sõna *kalurimammi* puhul ei ole arusaadav, kas mõeldud on naissoost kalurit või mõne kaluri abikaasat. Sõna *naisolevus* mõjub alandavalt ja seksistlikult ning rõhutab naise sugu ilma konkreetse tegevuseta. Kui meeste puhul on osutav sõnavara pigem neutraalne, sisaldades peamiselt liidet *-mees*, siis naiste puhul esilduvad liited, näiteks *-preili* ja *-mammi*, mis kannavad lisaks ka hinnangulist varjundit.

(54) *Meie ühiskonnas on tüdrukutel väga raske valida mõni muu elukutse kui õpetaja või arsti oma – kui nad üldse tohivad tööle minna.* (Kilusk 2022: 32)

Kõige vähem soospetsiifilisi sõnu tuleb esile õpikust „Labürint. Kirjanduse õpik 7. klassile“ (Kivisilla jt 2024). Tekstidest kogutud soospetsiifilistest sõnadest vaid 1 viitab meessoole ja 1 naissoole. Meessugu markeerivaks sõnaks oli *külamees* ja naissugu markeerivaks *perenaine*. Selles õpikus esinevad tekstikatkendid, kus on eelistatud sooneutraalsed sõnad, mis ei seo erinevaid rolle ega tegevusvaldkondi kindla sooga.

Kokkuvõttes näitab analüüs, et soospetsiifilise sõnavara esinemissagedus on õpikutes erinev (vt joonis 9). Kivisilla jt (2024) õpikus leidub soospetsiifilist sõnavara kõige vähem ning eelistatud on sooneutraalset keelekasutust. Nii Kruusa (2011) kui ka Kiluski (2022) õpikust selgub, et meessoole viitavaid sõnu on rohkem kui naissoole viitavaid. Meessugu markeeriv sõnavara on enamasti neutraalne ning viitab erinevatele ametitele või tegevustele, näiteks *meremees*, *ratsamees*. Samas rõhutab meessugu markeeriv sõnavara kohati ka stereotüüpselt mehelikke omadusi, näiteks *raudmees*, mis viitab mehe jõule ja vastupidavusele. Naissugu tähistavad sõnad kannavad sageli hinnangulist varjundit, viitavad madalamale staatusele või hooldustegevustele, näiteks *naisori*, *kalurimammi*, *naisolevus*. Õpikute autorite ülesanne oleks lisada katkendite juurde aruteluküsimusi või ülesandeid, mis aitaksid õpilastel märgata keeles peituvaid soolisi hoiakuid. Samuti võiks eelistada tekstikatkendeid, kus keelekasutus on sooneutraalne. Ka õpetaja saab suunata sellist sõnavara märkama ning arendada seeläbi õpilaste teadlikkust soorollidest ja stereotüüpidest.

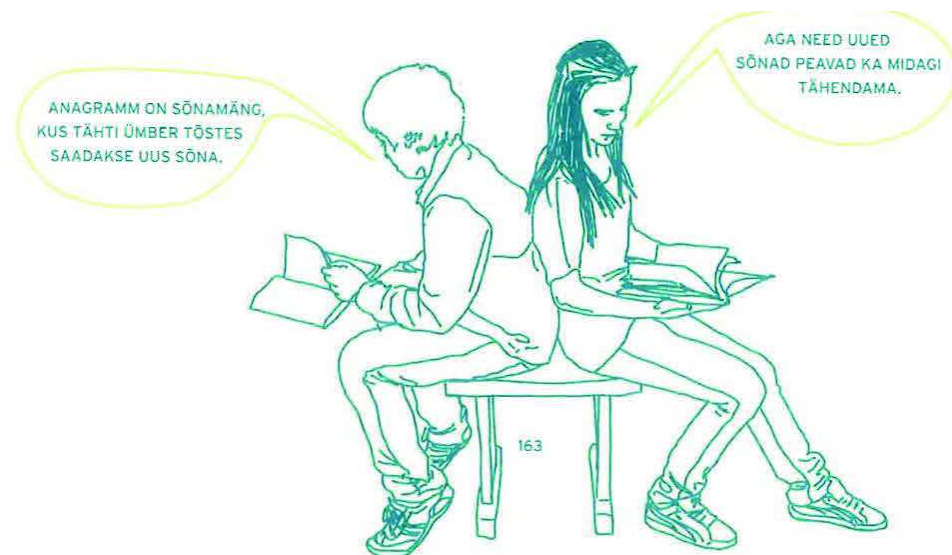

Joonis 9. Soospetsiifilise sõnavara jaotus absoluutarvudena õpikutes (Kruus 2011; Kilusk 2022; Kivisilla jt 2024)

5.4 Sugude esindatus pildidel ja fotodel

Käesolevas peatükis annan ülevaate, milline on sugude esindatus õpikutes (Kruus 2011; Kilusk 2022; Kivisilla jt 2024) kasutatud fotodel ja illustratsioonidel. Täpsemalt analüüsin, milline on meessoost ja naissoost isikute osakaal õpiku visuaalidel.

Õpiku „Kahekõne 1. 7. klassi kirjandusõpik“ (Kruus 2011) fotodel on kujutatud kokku 91 isikut, kellest 70 (77%) on meessoost ja 21 (23%) naissoost. Illustratsioonidel esineb kokku 127 isikut, kellest 70 (55%) on meessoost ja 57 (45%) naissoost. Meeste ülekaal fotodel on seotud sellega, et suurem osa õpikus käsitletud isikutest on meessoost (vt peatükk 5.1.1). Illustratsioonidel on sugude protsentuaalne vahe väike, kuid rohkem esineb siiski meessoost isikuid. Õpikus on läbivalt kasutatud illustratsioone, kus õpiku tegelased tüdruk ja poiss vestlevad omavahel kirjanduse teemal (vt joonis 10). See põhjendab, miks on selle õpiku illustratsioonidel meeste ja naiste esindatus peaaegu võrdne.

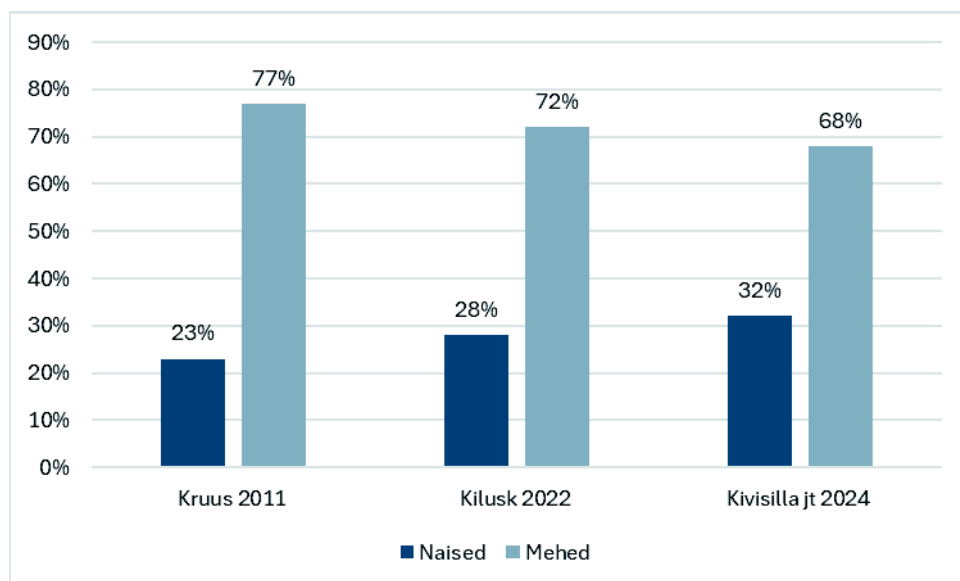
Joonis 10. Õpiku (Kruus 2011: 163) illustratsioon

Õpiku „Kirjandus meie ümber. Õpik-lugemik 7. klassile“ (Kilusk 2022) fotodel on kujutatud 111 isikut, kellest 80 (72%) on meessoost ja 31 (28%) naissoost. Illustratsioonidel esineb kokku 24 isikut, kellest 19 (79%) on meessoost ja 5 (21%) naissoost. Meeste ülekaal fotodel on taas seotud sellega, et suurem osa õpikus käsitletud isikutest on meessoost (vt peatükk 5.1.2). Illustratsioonidel kujutatud isikuid on selles õpikus vähe, kuid enamik neist on siiski meessoost isikud.

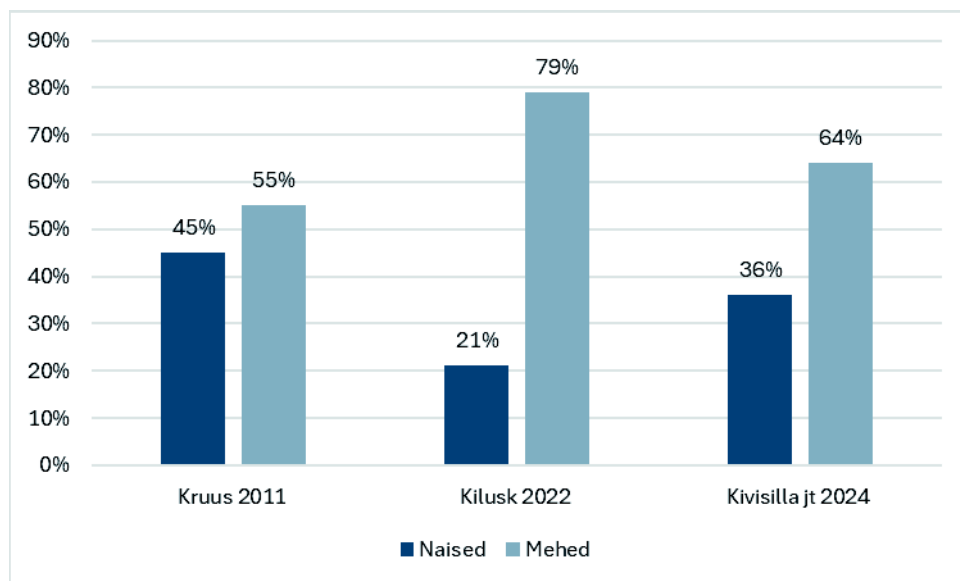
Õpiku „Labürint. Kirjanduse õpik 7. klassile“ (Kivisilla jt 2024) fotodel on kujutatud 41 isikut, kellest 28 (68%) on meessoost ja 13 (32%) naissoost. Illustratsioonidel esineb kokku 28 isikut, kellest 18 (64%) on meessoost ja 10 (36%) naissoost. Meessoost isikute osakaal on visuaalidel suurem kui naiste puhul. Samas on nii fotode kui ka illustratsioonide sooline jaotus üldiselt ühtlasem kui teistel õpikutel, v.a Kruusa (2011) õpiku illustratsioonid.

Õpikute võrdlusest ilmneb, et mehi kujutatakse kõigi kolme õpiku visuaalidel märgatavalt rohkem kui naisi (vt joonis 11, 12). See tulemus ühtib varasemate uuringutega, mis näitavad samuti, et naisi kujutatakse visuaalidel vähem kui mehi (Järviste 2002; Hiieväli 2002; Toom 2002). Seega võib järeldada, et meeste ja naiste esindatus ei ole uuemate õpikute visuaalidel võrreldes varasemaga tasakaalukamaks muutunud. Kõige tasakaalukam on meeste ja naiste esindatus Kruusa (2011) õpiku illustratsioonidel, kuid samas fotodel on tugevalt ülekaalus siiski mehed. Kiluski (2022) õpikus on sooline kallutus suur nii fotodel kui ka illustratsioonidel, mistõttu on visuaalselt esiplaanil mehed. Kivisilla jt (2024) õpiku visuaalidel oli sooline jaotus ühtlasem kui Kiluski (2022) omas, kuid ebaühtlasem kui Kruusa (2011) omas. Meeste ülekaal nii fotodel kui ka illustratsioonidel võib süvendada soostereotüüpi, et mehed on aktiivsemad ja mõjukamad ning seetõttu ka nähtavamad kui naised. Õpiku autorite ülesanne

on jälgida, et fotodel ja illustatsioonidel oleks võrdselt kujutatud nii naisi kui ka mehi, et õpilastel saaks kujuneda tasakaalustatud arusaam meeste ja naiste rollidest ning nähtavusest ühiskonnas.

Joonis 11. Naiste ja meeste esindatus õpikute (Kruus 2011; Kilusk 2022; Kivisilla jt 2024) fotodel

Joonis 12. Naiste ja meeste esindatus õpikute (Kruus 2011; Kilusk 2022; Kivisilla jt 2024) illustatsioonidel

Kokkuvõte

Käesoleva magistritöö eesmärk on hinnata sugude kujutamist kolmes 7. klassi kirjandusõpikus (Kruus 2011; Kilusk 2022; Kivisilla jt 2024). Uurisin, kui palju on tekstikatkendites, fotodel/illustratsioonidel ja kirjanike hulgas naised ja mehed ning kas ja mil viisil leidub õpikutes soostereotüüpide taastootmist või soolise võrdsuse edendamist. Lisaks pöörasin tähelepanu ka sooaspektile õpikute sõnavaras. Üldiselt näitavad töö tulemused, et kõigis kolmes uuritud 7. klassi kirjandusõpikus esineb soolist kallutatust meeste poole. See avaldub nii kirjanike valikus, tekstikatkendites kui ka visuaalsetel materjalidel.

Kõigis kolmes õpikus on meeste esindatus kirjanike hulgas märgatavalt suurem kui naiste oma. Kruusa (2011) õpikus on meeskirjanikke 87%, Kiluski (2022) õpikus 81% ja Kivisilla jt (2024) õpikus 69%. Kõige meestekesksemad on Kruusa (2011) õpik, kus kahes peatükis puuduvad naiskirjanikud täielikult. Kiluski õpikus domineerivad samuti meeskirjanikud, kuid positiivne aspekt on see, et kõigis õpiku peatükkides on naised siiski vähesel määral esindatud. Ei esine ühtegi peatükki, kus naiskirjanikke ei käsitleta. Ehkki Kivisilla jt (2024) õpik näitab püüdu suurema tasakaalu poole, jäävad ka selles õpikus naised pigem tagaplaanile. Erandiks on noortekirjanduse peatükk, kus domineerivad naiskirjanikud, mis võib teiste peatükkide kõrval jätta eksitava mulje, justkui naiskirjanikud tegutsevadki valdavalt selles žanris. Üldise probleemina kerkib esile see, et naiskirjanikke ei käsitleta neis teemades ja kirjandusžanrites, kus see oleks tegelikult võimalik. Näiteks rändamise temaatikas ning ulmekirjanduse žanris on naiste esindatus madal või lausa puudulik, mis võib samuti luua eksitava mulje, nagu naiskirjanikke neis ei esineks. Siinkohal ei peaks olema eesmärk lihtsalt naiskirjanike arvu suurendamine, vaid tasakaalu leidmine, et nii mees- kui ka naiskirjanikud oleksid eri teemades nähtaval.

Õpikute analüüsist selgus, et ka tekstikatkendite tegelaste seas on kõigis õpikutes ülekaalus meestegelased. Kruusa (2011) õpikus on meestegelasi 67%, Kiluski (2022) õpikus 64% ja Kivisilla jt (2024) õpikus 70%. Kuigi tegelaste jaotus on õpikutes üsna sarnane, siis on kõige tasakaalukam Kiluski (2022) õpik. Kõige tugevam kallutatuse on Kivisilla jt (2024) õpikus, kus meestegelaste osakaal on kõige suurem. Soostereotüüpide osas on õpikutes samuti mitmeid ühiseid jooni. Mehed kujutatakse tihti aktiivsetes, juhtivates rollides ning tugevate ja mõjukatena, samas kui naised esinevad pigem taustarollides või hoolitsevates tegevustes. Naised kujutatakse ka empaatiliste ja toetavamatena, kuid kohati meestest sõltuvatena. Meeste puhul tuleb jällegi esile riskide võtmine ja seiklemine, mida naiste kujutamisel ei esine. On ka üksikuid

naistegelasi, keda kujutatakse iseteadlike, aktiivsetena ning võtmas riske. Samas ei esine õpikus erandlikke meestegelasi, kes oleks kujutatud stereotüüpsetes naiste rollides.

Kõigis analüüsitud õpikutes esines stereotüüpseid katkendeid, kuid nende esinemissagedus varieerus. Kõige rohkem soostereotüüpseid katkendeid esines Kruusa (2011) õpikus, kus nende esinemissagedus moodustas 63% kõigist katkenditest. Kõige vähem stereotüüpseid katkendeid (33%) esines Kiluski (2022) õpikus. Kivisilla (2024) õpikus oli esinemissagedus 56%. Selle õpiku puhul oli stereotüüpseid ja neutraalseid katkendeid pooleks. Probleem ilmnas ka selles, et kuigi stereotüüpe pole õpikutes võimalik täielikult vältida, siis ei suuna õpikud neile enamasti ka tähelepanu. Esines vaid erandlikke näiteid, kus sugude kujutamisele oli õpikus juhitud tähelepanu. Seetõttu võivad stereotüüpsed kujutised tunduda loomulikud ja kinnistada levinud üldistusi nii meeste kui ka naiste kohta.

Sooline kallutatus õpikutes ilmnas ka keelekasutuses, täpsemalt soospetsiifilises sõnavaras. Kruusa (2011) õpikus markeeris 87% soospetsiifilistest sõnadest meessugu. Kiluski (2022) õpikus oli see näitaja 70%. Kivisilla jt (2024) õpikus esines soospetsiifilisi sõnu väga vähe, leidis vaid kaks erandlikku juhtu. Seega oli selles õpikus keelekasutus kõige sooneutraalsem. Tüüpiliselt viitasid meessugu markeerivad sõnad erinevatele ametitele ja tegevustele, samas kui naissugu markeerivad sõnad olid seotud hooldustegevuste või madalama staatusega. Meestele osutavad sõnad oli neutraalsed (nt liide *-mees*), samas kui naistele viitavate sõnade seas ilmnas markantsemaid ja hinnangulisemaid näiteid (nt liited *-mammi*, *-preili*).

Kolme õpiku visuaalse materjali analüüsist ilmnas samuti soolises jaotuses meeste ülekaal. Kõige rohkem on tasakaalus Kruusa (2011) õpiku illustratsioonid, kuid fotodel on kallutatus tugev. Kiluski (2022) õpikus on sooline kallutatus suur nii fotodel kui ka illustratsioonidel. Kivisilla jt (2024) õpikus on jaotus ühtlasem, kuid mehed on esindatud siiski rohkem. Selline visuaalne ebahühtlus õpikutes võib kinnistada stereotüüpi, et mehed on ühiskonnas aktiivsemad ja rohkem nähtavad kui naised.

Kui võrrelda minu töö tulemusi sama valdkonna varasemate uuringutega (Järviste 2002; Kukner 2002; Toom 2002; Värs 2002), siis on märgata mitmeid sarnasusi. Kuna tegemist on erinevate ainete õpikutega, pole võimalik teha täiesti täpset võrdlust, kuid üldisi aspekte, nagu naiste ja meeste esindatus ning soosteretüüpide kujutamine, on võimalik võrrelda. Nii varasematest uuringutest kui ka minu uuringust selgus, et meeste esindatus õpikutes on jätkuvalt ülekaalus. Minu uuritud kirjandusõpikute puhul tuleb see esile nii kirjanike kui ka tekstide tegelaste põhjal. Sarnaselt on ka ajalooõpikutes rõhk meeste kujutamisel, kuid välja on jäetud teemad, mille läbi saaks kujutada ka rohkem naisi. Samuti esinevad sarnasused soostereotüüpide ja -rollide esinemises. Mehi kujutatakse juhtivate ja aktiivsetena pigem

väljaspool kodu, kuid naise kujutatakse rohkem enamasti hoolitsevates ja kodustes tegevustes. Nii varasemad uurimused kui ka minu uuring kinnitavad vajadust tasakaalustada meeste ja naiste esindatust ning vähendada ja käsitleda kriitilisemalt õpikutes esinevaid soostereotüüpe.

Tulemuste põhjal võiks soovitada õpikute autoritel pöörata rohkem tähelepanu sugude esindatusele ja kujutamisele. Näiteks võiks tuua teadlikumalt ja võrdsemalt esile nii nais- kui ka meeskirjanikke, et luua õpikutes sooliselt tasakaalukamat pilti kirjandusest. Õpikus ei tohiks olla liigselt soostereotüüpe süvendavaid tekste, kuid samas ei saa neid ka täielikult vältida. Seega on oluline, et selliste tekstide kõrval oleksid ka suunavad küsimused ja aruteluülesanded, mis aitaksid soorolle ja stereotüüpe märgata ning kriitiliselt analüüsida. Ka tegelaste puhul tasuks jälgida, et tekstikatkendites esineks nii naised kui ka mehed ning mitmekesistes rollides ja tegevustes, mitte ainuüksi stereotüüpsetes. Sama kehtib ka piltide ja fotode kohta, kus võiksid olla võrdsemalt nähtaval nii mehed kui ka naised, et vältida ühe soo esindajate ülesindatust. Ka õpetajatel on võimalus juhtida tähelepanu võimalikele soostereotüüpidele ja neid õpilastega kriitiliselt käsitleda. Samuti on kirjanike valikut võimalik õpetajatel täiendada, et tähelepanu saaks nii mees- kui ka naiskirjanike looming. Keelekasutuse puhul on mõistlik juhtida tähelepanu soospetsiifilisele sõnavarale ning kasutada seeläbi rohkem sooneutraalset keelt.

Käesolevast tööst võiks olla kasu nii õpikute autoritele kui ka õpetajatele, sest see aitab küsimärgistada ja kriitiliselt vaadelda kujutamismustreid, mis on muutunud aja jooksul justkui iseenesestmõistetavateks. Sageli ei panda tähele, et mehi ja naisi kujutatakse läbi stereotüüpsete rollide või omaduste, sest see on nii alati olnud. Sellised kujutised võivad aga pärssida õpilaste arengut ja minapildi kujunemist. See omakorda mõjutab edasisi karjäärivalikuid, aeglustab ametivaldkondade mitmekesisustumist, süvendab ideoloogilist lõhet naiste ja meeste vahel ning takistab ühiskonnas laiemat võrdsust. Õpikute puhul on oluline, et need ei kinnistaks ega taastoodaks soostereotüüpe, vaid aitaks õpilastel neid märgata ja lahti mõtestada.

Selle töö edasiarenduseks oleks võimalik uurida, kuidas õpetajad suhtuvad õpikutes leiduvatesse soostereotüüpidesse ning soolise võrdsuse temaatikasse laiemalt. Samuti saaks vaadata, kuidas neid samu kirjandusõpikuid koolitundides tegelikult kasutatakse – kas ja kuidas pööratakse tähelepanu soolisele kujutamisele ning stereotüüpidele. See aitaks paremini mõista, milline roll on õpetajal õpikute sisu vahendamisel ning kuidas see mõjutab õpilaste arusaamu ning hoiakute kujunemist. See aitaks paremini mõista õpetaja rolli õpikute sisu vahendamisel ja selle mõju õpilaste hoiakutele.

Kirjandus

Aavik, Kadri. 2010. *Sugu ühiskonnaõpetuses: kolme ühiskonnaõpetuse õpiku analüüsi soolisest perspektiivist*. Tallinn: Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus. https://enut.ee/files/SV_yhiskonnaopetuses_analyys.pdf. (Vaadatud 21.05.2025).

Basow, Susan A. 1992. *Gender: Stereotypes and roles*. California: Thomson Brooks/Cole Publishing Co.

Butler, Judith. 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.

Cameron, Deborah. 1992. *Feminism and Linguistic Theory*. London: MacMillan Press Ltd.

Caplan, Paula. 2000. *The New Don't Blame Mother: Mending the Mother-Daughter Relationship*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203901953>. (Vaadatud 21.05.2025).

Carranza, Erica, Deborah A. Prentice. 2002. What Women and Men Should Be, Shouldn't Be, Are Allowed to Be, and Don't Have to Be: The Contents of Prescriptive Gender Stereotypes. *Psychology of Women Quarterly* 26(4). 269–281. <https://doi.org/10.1111/1471-6402.t01-1-00066>. (Vaadatud 21.05.2025).

Cato, Ronja, Kate Varga. 2020. *A multimodal critical discourse analysis of Swedish teaching materials for English*. Degree Project with Specialization in English Studies and Education. Malmö: Malmö University. <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:1544021>. (Vaadatud 20.05.2025).

Corbett, Greville. 2001. Grammatical Gender. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. 6335–6340. Stanford: Pergamon.

Dibou, Tanja, Imbi Henno, Tõnu Idnurm, Hanna-Liis Kaarlõp, Triin Lauri, Karolin Mäe, Kaire Pöder, Maarja Tinn, Meril Ümarik. 2022. *IEA rahvusvaheline kodanikuhariduse uuring ICCS*. (Toim) Meril Ümarik. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Ellemers, Naomi. 2018. Gender Stereotypes. *Annual Review of Psychology* 69. 275–298. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-122216-011719>. (Vaadatud 20.05.2025).

Fairclough, Norman 1992. *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.

Farrell, Riley. 2024. Inside looksmaxxing, the extreme cosmetic social media trend. *BBC*. <https://bbc.com/culture/article/20240326-inside-looksmaxxing-the-extreme-cosmetic-social-media-trend>. (Vaadatud 21.05.2025).

Hameed, Ansa. 2012. *A Gender Based Study Of English Textbooks Produced By Punjab Textbook Board And Oxford University Press For Elementary Level*. Islamabad: National

University Of Modern Languages. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:146927055>. (Vaadatud 20.05.2025).

Hasselblatt, Cornelius. 2015. The representation of gender in Estonian. *Gender Across Languages* 36(4). <https://doi.org/10.1075/impact.36.05has>. (Vaadatud 20.05.2025).

Heilman, Madeline E. 2002. Description and Prescription: How Gender Stereotypes Prevent Women's Ascent Up the Organizational Ladder. *Social Issues* 57(4). 657–674. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00234>. (Vaadatud 20.05.2025).

Hiieväli, Riin. 2002. Soorollide kujutamine Eesti ajaloo õpikus gümnaasiumile. *Soorollid õppekirjanduses*. (Toim) Jaan Mikk. Tartu: Tartu Ülikooli Pedagoogika osakond.

Islam, Kazi Md. Mukitul, M. Niaz Asadullah. 2018. Gender stereotypes and education: A comparative content analysis of Malaysian, Indonesian, Pakistani and Bangladeshi school textbooks. *PLoS ONE* 13(1). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0190807>. (Vaadatud 21.05.2025).

Järviste, Liina. 2002. Meeste ja naiste rollid õpikus “Vanaaeg”. *Soorollid õppekirjanduses*. (Toim) Jaan Mikk. Tartu: Tartu Ülikooli Pedagoogika osakond.

Karlsson, Fred. *Üldkeeleteadus*. (Toim) Ilona Tragel. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Kasik, Reet. 2015. *Sõnamoodustus*. Tallinn: Eesti Keele Varamu.

Kaukonen, Elisabeth. 2022. Sooliselt markeeritud sõnad eesti spordiuudistes. *Keel ja kirjandus* 65(6). 526–545. <https://doi.org/10.54013/kk774a3>. (Vaadatud 20.05.2025).

Kaukonen, Elisabeth. 2023. Cleaning aunts and police uncles in action. Unveiling gender dynamics in Estonian compound words. *Eesti keele ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri* 14(3). 137–171. <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.3.05>. (Vaadatud 20.05.2025).

Khattak, Momna, Dr Umar Farooq. 2023. An Analysis of Gender Representation in Primary-Level Textbooks Published by the Punjab Text Book Board: A Corpus-Based Critical Discourse Study. *Journal of Contemporary Trends and Issues in Education* 2(2). 95–109. <https://doi.org/10.55628/jctie.v2i2.65>. (Vaadatud 21.05.2025).

Kukner, Ivi. 2002. Naise ja mehe hoiakute muutumine ning soorollide kajastamine 11. klassi perekonnaõpetuse õpikus. *Soorollid õppekirjanduses*. (Toim) Jaan Mikk. Tartu: Tartu Ülikooli Pedagoogika osakond.

Kütt, Riina, Ülle-Marika Papp. 2012. *Soolist ebavõrdsust märgatakse, probleemiks ei peeta ja lahendusi ei teata. Eesti õpetajate hoiakud ja arvamused seoses soolise võrdõiguslikkusega. – Kas õpilased või poisid ja tüdrukud?* Tallinn: ENÜ.

Lahelma, Elina. 2014. Troubling discourses on gender and education. *Educational Research* 56(2). 171–183. <https://doi.org/10.1080/00131881.2014.898913>. (Vaadatud 20.05.2025).

Laidla, Janet. 2023. Eesti Kirjameeste Selts ja naised. *Keel ja Kirjandus* 66(12). 1147–1169. <https://doi.org/10.54013/kk792a1>. (Vaadatud 20.05.2025).

Lee, Jackie F. K. 2019. In the pursuit of a gender-equal society: do Japanese EFL textbooks play a role?. *Journal of Gender Studies* 28(2). 204–217. <https://doi.org/10.1080/09589236.2018.1423956>. (Vaadatud 21.05.2025).

Mkuchu, Sydney Gamaliel Valentino. 2004. *Gender roles in textbooks as a function of hidden curriculum in Tanzania primary schools*. Pretoria: University of South Africa. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:141615714%7D>. (Vaadatud 20.05.2025).

Morgenroth, Thekla, Michelle K. Ryan. 2018. Gender in a Social Psychology Context. *Oxford Research Encyclopedia of Psychology*. <https://oxfordre.com/psychology/view/10.1093/acrefore/9780190236557.001.0001/acrefore-9780190236557-e-309>. (Vaadatud 20.05.2025).

Olt, Kerli. 2004. Sooliselt markeeritud sõnavara trükiajakirjanduses. *Tekstid ja taustad III. Lingvistiline tekstianalüüs*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Piir, Milvi Martina. 2024. Ajaloolane Milvi Martina Piir: „Pole midagi igavamat kui rodu musti ülikondi ümber koosolekulaua“. *Feministeerium*. Rebeka Põldsam. <https://feministeerium.ee/ajaloolane-milvi-martina-piir-pole-midagi-igavamat-kui-rodu-musti-ulikondi-umber-koosolekulaua-2/>. (Vaadatud 20.05.2025).

Puna, Kerli. 2006. *Soospetsiifilised isikunimetused sõnaraamatutes ja tekstides*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool. <https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/662/punakerli.pdf;jsessionid=7340E8CB8ACDF94696D863CB7CAAEEDF?sequence=5>. (Vaadatud 20.05.2025).

Ross, Johanna. 2011. Naised, nišid, nullid. *Keel ja kirjandus* 54(3). 206–211. <https://keeljakirjandus.ee/archive/206-211.pdf>. (Vaadatud 21.05.2025).

Schneider, Davic J. 2005. *The Psychology of Stereotyping*. New York: The Guilford Press. Soolise võrdõiguslikkuse seadus. 2004. Riigi teataja. <https://www.riigiteataja.ee/akt/738642?leiaKehtiv>. (Vaadatud 20.05.2025).

soolisest perspektiivist. Tallinn: ENUT.

Soorollid õppekirjanduses. 2002. (Toim) Jaan Mikk. Tartu: Tartu Ülikooli Pedagoogika osakond.

Stahlberg, Dagmar, Friederike Braun, Lisa Irmen, Sabine Sczesny. 2007. Representation of the sexes in language. *Social communication. A volume in the series Frontiers of Social Psychology*. 163–187. New York: Psychology Press.

Stangor, Charles, Laure Lynch, Changming Duan, Beth Glass. 1992. Categorization of individuals on the basis of multiple social features. *Journal of Personality and Social Psychology* 62(2). 207–218. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.62.2.207>. (Vaadatud 20.05.2025).

Toom, Piia. 2002. Soorollide kajastumine 8.–9. klassi kodanikuõpetuse õpikus. *Soorollid õppekirjanduses*. (Toim) Jaan Mikk. Tartu: Tartu Ülikooli Pedagoogika osakond.

Usborne, Simone. 2024. From bone smashing to chin extensions: how ‘looksmaxxing’ is reshaping young men’s faces. *The Guardian*. https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2024/feb/15/from-bone-smashing-to-chin-extensions-how-looksmaxxing-is-reshaping-young-mens-faces?CMP=share_btn_url. (Vaadatud 21.05.2025).

Vaidya, Shubhangi. 2019. Gender Stereotypes. *Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals*. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-70060-1_27-1. (Vaadatud 21.05.2025).

Värs, Merike. 2002. Soorollide kujutamine II klassi lugemiku 1. osas. *Soorollid õppekirjanduses*. (Toim) Jaan Mikk. Tartu: Tartu Ülikooli Pedagoogika osakond.

Representation of Genders in Textbooks: An Analysis Based on 7th Grade Literature Textbooks. Summary in English

The aim of the study was to evaluate the representation of gender in three 7th grade literature textbooks (Kruus 2011; Kilusk 2022; Kivisilla et al. 2024). In this work, I analyzed various aspects of the textbooks from the perspective of gender balance, gender stereotypes, and gendered language use. While many gender identities exist, this study focuses specifically on stereotypes associated with women and men. Previous research has shown that Estonian educational literature reflects gender inequality, gender stereotypes and traditional gender roles (Soorollid ... 2002). However, there is a lack of more recent studies on this topic, making it unclear whether and to what extent changes have occurred. Additionally, to my knowledge, no studies specifically address the content of literature textbooks from a gender perspective.

Overall, the results show that all three 7th grade literature textbooks analyzed exhibit gender bias in favor of men. This is evident in the selection of authors, text excerpts, and visual materials.

Across all three textbooks, male authors outnumber female authors. Although the textbook by Kivisilla et al. (2024) exhibits an effort toward greater gender balance, female authors are still underrepresented. Generally, female authors are not sufficiently represented across different topics and genres, which risks creating the misleading impression that female authors are largely absent. The goal should not merely be numeric balance, but also ensuring that both male and female authors are represented across a variety of themes in literature.

All three textbooks feature more male characters than female ones. Men are predominantly portrayed in leading, active roles, whereas women are shown in caregiving roles or background positions. Gender stereotypes are present in all the textbooks, most prominently in Kruus (2011) and least evident in Kilusk (2022). Students are rarely prompted to notice and question these portrayals, which may make them more normalized and reinforce biases about men and women.

Gender bias was also evident in the language used in the textbooks. In the textbooks by Kruus (2011) and Kilusk (2022), there were significantly more male-specific terms, which often referred to professions and activities, while female-specific terms were associated with caregiving or lower-status roles. The textbook by Kivisilla et al. (2024) employed the most gender-neutral language, containing only a few gender-specific expressions.

The analysis of the visual materials in the three textbooks also revealed a predominance of male representation. The illustrations in Kruus (2011) were the most balanced, but retained a

significant bias in photographs. The textbook by Kilusk (2022) exhibited strong gender bias in both photos and illustrations. Kivisilla et al. (2024) achieves a more equitable distribution, though men remain more visible overall. This imbalance reinforces stereotypes of male dominance and visibility in society.

Based on the results, it can be concluded that greater attention should be paid to achieving more balanced representations of gender in textbooks. It is recommended that both women and men be presented equally and portrayed in diverse roles, both in texts and visuals. While texts reinforcing gender stereotypes should not dominate, they cannot always be entirely avoided. Therefore, it is important for textbooks to include guiding questions and discussion tasks alongside such texts to encourage students to recognize and critically analyze gender roles and stereotypes. Teachers also have the opportunity to highlight potential gender stereotypes and address them critically with students. Furthermore, teachers can supplement the content of the textbooks by including works from both male and female writers to ensure a balanced representation. Regarding language use, it is advisable to raise awareness of gender-specific vocabulary and thereby promote more gender-neutral language.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Lisel Adelman

1) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Sugude kujutamine õppekirjanduses 7. klassi kirjandusõpikute näitel“, mille juhendajad on Liina Lindström ja Elisabeth Kaukonen, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2) annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

3) olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

4) kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Lisel Adelman

25.05.2025